The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης εκκλησίας

Δημοσθένης Σαβράμης, Αφροδίτη Τεπέρογλου

doi: [10.12681/grsr.477](https://doi.org/10.12681/grsr.477)

Copyright © 1975, Δημοσθένης Σαβράμης, Αφροδίτη Τεπέρογλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Σαβράμης Δ., & Τεπέρογλου Α. (1975). Η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της Ορθόδοξης εκκλησίας. *The Greek Review of Social Research*, 23, 28–41. <https://doi.org/10.12681/grsr.477>

ή συμβολή του Max Weber στήν πληρέστερη κατανόηση τῆς 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας

του
Δημοσθένη Σαβράμη

Καθηγητοῦ Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας
τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας

Μετάφραση:
'Αφροδίτη Τεπέρογλου

Ἡ ἄποψη τοῦ Max Weber ὅτι «ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση, ὅσο καὶ ἂν τὸ θέλῃ, νὰ διαπιστώσῃ τὴ μεγάλη σημασία πού ἔχει ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση στὴ συμπεριφορά, στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴ δομὴ ἐνὸς λαοῦ»¹ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ τὶς χώρες πού στὴν ἀνάπτυξή τους ἐπέδρασε κυρίως τὸ πνεῦμα τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς κοινωνιολογικο-θρησκευτικὲς ἐρευνες τοῦ Max Weber, πού δὲν ἔχει ἰδιαίτερα ἐρευνήσει τὸν χῶρο τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία δὲν ἀναφέρεται τίποτα γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τοῦ χώρου.²

Ὅταν ὁ Alfred Müller-Armack γράφει ὅτι «κατ' ἀρχὴν ἡ κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴ ἐρευνα τῆς τελευταίας δεκαετίας στὴ Γερμανία ἀνοίξε τὸν δρόμο στὴ λύση πολὺπλοκῶν προβλημάτων, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς ἀναμφισβήτητης κοινωνιολογικῆς σημασίας τῆς βυζαντινῆς 'Εκκλησίας,³ ἐκφράζει μιὰ ἀλήθεια πού ὁδηγεῖ στὶς θέσεις καὶ στὴ μέθοδο τοῦ Max Weber. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι κατάλληλὴ γιὰ τὴ λύση προβλημάτων, γιατί, π.χ., στὴν 'Ανατολικὴ ἐκκλησία δὲν ὑπάρχει καμμιά οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ ἐπίδραση τῆς θρησκείας, ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωσι τοῦ Καλβινισμοῦ.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Max Weber γιὰ τὴν ἀλήθεια⁴ καὶ ἡ ἐπιτυχὴς του προσπάθεια νὰ δώσῃ στὴν ἀσκητικὴ ζωὴ «μέσφ τῆς κοινωνιολογίας ὀντότητα»⁵ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν μεγάλῃ σημασία γιὰ τὴν 'Ανατολικὴ 'Εκκλησία. Μέχρι τώρα κάθε ὀρθόδοξος ἢ μὴ ὀρθόδοξος ἐπιστήμων, πού ἀσχολεῖται μὲ τὰ θέματα τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, ἀποφεύγει τὰ συγκεκριμένα κοινωνικὰ προβλήματα,⁶ πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ιδιόμορφη θρησκευτικότητά τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, ἢ μελετᾷ αὐτὰ τὰ προβλήματα ἐπιφανειακά.

1. Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 3 Τόμοι, Tübingen 1920-21 (ἐφεξῆς θὰ ἀναφέρεται ὡς *GAzRS*), I, σελ. 205.

2. Müller-Armack, A., «Zur Religionssoziologie des europäischen Ostens», στὸ *Religion und Wirtschaft*, Stuttgart 1959, σελ. 331.

3. 'Ενθ' ἂν.

4. Βλέπε: König, René, «Max Weber 1864-1920», στὸ *Die grossen Deutschen: Eine Bibliographie*, ἐκδόσις Heimpel, H., Heuss, Th., Reifenberg, B., Berlin 1957, 4ος Τόμ.: «ὅπως ὁ προφήτης Ἰερεμίας ἐξανάγκασε τὸν Κύριο νὰ τοῦ μιλήσῃ, ἔτσι καὶ ὁ Max Weber βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τῆς ἀλήθειας» (σ. 410).

5. König, René, ἐνθ' ἂν., σελ. 419.

6. Πόσο μεγάλῃ σημασία ἀπέδιδε ὁ Max Weber στὴ διαπίστωση συγκεκριμένων προβλημάτων, περιγράφει ἡ Marianne Weber: *Max Weber: Ein Lebensbild*, Heidelberg 1950, σελ. 350.

Ο Max Weber σχολιάζει ως εξής το βιβλίο του Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* (Tübingen 1912): «Ο συγγραφέας δίνει μεγαλύτερη σημασία στη διδασκαλία της θρησκείας, ενώ εγώ περισσότερο στην επίδρασή της»¹. Άλλοι γράφει: «Εμᾶς δὲν μᾶς ενδιαφέρει, βέβαια, τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῆς θεολογικῆς ἠθικῆς θεωρίας, ἀλλὰ ἡ σημασία ποὺ εἶχε στὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ ἡ ἐπικρατοῦσα ἠθικὴ καὶ ὁ θρησκευτικὸς τοῦ προσανατολισμός».² Ἡ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας μοῦ φαίνεται σὰν τὸ πιὸ κατάλληλο μέσο ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς γιὰ νὰ κατανόησιν μιὰ 'Εκκλησία καὶ μιὰ ἀσκητικὴ περιορισμένες βασικά στὴ θεωρία καὶ στὴ διδασκαλία. Συνεπῶς, σκοπὸς τοῦ ἄρθρου μας εἶναι μιὰ πρώτη ἐκτίμηση τῆς ἁνωστής καὶ σημαντικῆς συμβολῆς τοῦ Max Weber στὴν πληρέστερη κατανόηση καὶ στὴν κριτικὴ θεώρηση τῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς: τῆς ἀποξενώσεως, δηλαδή, τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ τῆς κοινωνικῆς τῆς ἐπιδράσεως.

Δὲν θὰ ἀκολουθῶ τὴ μέθοδο τοῦ Max Weber—ἀναλύοντας μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴν οἰκονομικὴ-κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ χώρου καὶ παρουσιάζοντας τὶς αἰτιώδεις συναρτήσεις τῆς θρησκευτικότητός του. Αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἔργο ζωῆς ἐνὸς ἐπιστήμονος μιὰ καὶ πρόκειται γιὰ ἰδιαίτερα πολὺπλοκο καὶ πολὺμορφο πρόβλημα. Μοναδικὸς σκοπὸς τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ εἶναι νὰ δείξῃ πόσο πολὺτιμες θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι οἱ θέσεις καὶ οἱ μέθοδοι τοῦ Weber γιὰ τὴν κατανόηση ἐνὸς τέτοιου θέματος. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ περιγραφές τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς θρησκευτικότητος καὶ ἡ οἰκονομικὴ-κοινωνικὴ ἐξέλιξη τῶν λαῶν ποὺ ζοῦν στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον χρησιμεύουν ἐδῶ σὰν παραδείγματα ἰδιαίτερα δὲ τῆς 'Ελλάδος ποὺ ἐπέζησε σὰν ἡ μόνη ἐλεύθερη ὀρθόδοξη χώρα στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα θὰ ληφθοῦν ἐδῶ τότε μόνον ὅταν θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προβάλουν καλύτερα τὴν σημασία τοῦ Max Weber γιὰ τὴν κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴν ἔρευνα τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας.

Γιὰ τὴν ἔρευνά μου ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία οἱ ἐργασίες ἐκεῖνες τοῦ Max Weber ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ.³ Αὐτὲς οἱ περίφημες ἐργασίες⁴

ἡ—γιὰ νὰ παραπέμψωμε στὸν René König—«ἡ παγκόσμια αὐτὴ ἐπιτυχία»⁵ περιλαμβάνουν τὶς σκέψεις τοῦ Max Weber γιὰ τὸν ἀσκητικὸν προτεσταντισμὸ καὶ τὶς θρησκευτικὰς βάσεις τῆς ἐνδοκοσμικῆς ἀσκητικῆς⁶ καὶ εἶναι πολὺ κατάλληλες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἀληθινῆς τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιδράσεως. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ «ἡ θεωρία τῶν βαθμίδων καὶ τῶν κατευθύνσεων τῆς θρησκευτικῆς ἀπορρίψεως τοῦ κόσμου»⁷ καὶ «ἡ οἰκονομικὴ ἠθικὴ τῶν παγκοσμίων θρησκείων»⁸ ἦσαν διαφωτιστικές. Ἰδιαίτερα μάλιστα ἐναντίον εἰδικῶν ἀπόψεων, ποὺ συχνὰ ἰσχύουν περισσότερο ἢ λιγώτερον γιὰ τὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον. Ἀξιόλογες νύξεις γιὰ τὴν ἔρευνά μου βρῆκα ἐπίσης καὶ στὸ ἔργο τοῦ Max Weber *Οἰκονομία καὶ κοινωνία*,⁹ σχετικὰ μὲ τοὺς «τύπους θρησκευτικῆς κοινωνικοποιήσεως». Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀφετηρία τῆς ἔρευνάς μου γιὰ τὴν σημασία τοῦ Max Weber στὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, θὰ πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον *Ἡ προτεσταντικὴ Ἠθικὴ* του. Δικαιολογημένα ἀναφέρει ὁ Reinhard Bendix¹⁰ ὅτι αὐτὴ, σὰν εἰδικὸ πρόβλημα τοῦ Weber, ἔγινε ἀφετηρία τῶν κατωπινῶν ἀποψέων μου γιὰ τὶς σχέσεις μετεῖς θρησκείας καὶ κοινωνίας στοὺς διάφορους πολιτισμούς.

II

Ὅποιοι δὲν ἔχει ἐξοικειωθῇ μὲ τὴ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου σὰν δογματικὴ προϋπόθεση πουριτανικῆς ἠθικότητος μὲ τὴν ἔννοια μεθοδολογικὰ ὀρθολογισμένης ἠθικῆς ζωῆς,¹¹ καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, εἶναι εὐκολο νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον δὲν ὑπῆρξε καμμιὰ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη ποὺ νὰ ἀντακρίνεται μὲ τὶς καπιταλιστικὰ ἀναπτυγμένες χώρες, ἐπειδὴ ἀκριβὸς σ' αὐτὸν τὸ χῶρον ἀπουσίαζε ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.¹² Ἡ ἀπλο-

5. 'Ενθ. ἀν., σελ. 414. 'Εντύπωσις τῆς «παγκοσμίου ἐπιτυχίας» τοῦ ἔργου τοῦ Max Weber κερδίζει κανεὶς κί ἀπὸ τὴν ἀνέγνωση τοῦ ἄρθρου τῶν Roth, G., and Bendix, R., «Max Webers Einfluss auf die amerikanische Soziologie», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 11 (1959), p. 38-53.

6. *GAZRS*, I, σελ. 84, κβ.

7. *GAZRS*, I, σελ. 536-573.

8. 1. Konfuzianismus und Taoismus (*GAZRS*, I, σελ. 237-536). 2. Hinduismus und Buddhismus (2ος τόμος *GAZRS*) καὶ 3. Das antike Judentum, 3ος τόμος τοῦ *GAZRS*).

9. Tübingen 1956, 4η ἐκδόσις, ἐπιμέλεια: J. Winckelmann, 2 Τομ. (ἐξέρχῃ θὰ ἀναφῆται *die WnG*), I, σελ. 245-381. Ἰδιαίτερα § 10: Die Erlösungswege und ihr Einfluss auf die Lebensführung (ἔνθ' ἀν., σελ. 321-348).

10. Bendix, R., *Max Weber*, New York 1960, σελ. 103.

11. *GAZRS*, I, σελ. 124.

12. Βλέπε παρόμοιες ἐνδείξεις στὸν Müller-Armack, A., ἔνθ' ἀν., σελ. 354.

1. *GAZRS*, I, σελ. 17-18, ὁποσμη. 1.

2. *GAZRS*, I, σελ. 176-177, ὅπος. 1. Βλέπε ἐπίσης τὴν ἐκτίμηση τοῦ Troeltsch γιὰ τὴ λαμπρὴ παρατηρητικότητα καὶ ἀνάλυση τοῦ Max Weber (Troeltsch, E., *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, σελ. 950, ὅπος. 510).

3. *GAZRS*, I, σελ. 17-206.

4. Brinkmann, Carl, «Die Bedeutung Max Webers für die heutigen Sozialwissenschaften» εἰς: *Schmoller Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich*, 67 (1943), σελ. 130.

ποίηση τοῦ προβλήματος ἀποτελεῖ λάθος ἰδιαίτερα μάλιστα ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως γράφει ὁ Max Weber, «ἡ μοιρολατρία σὰν συνείπεται τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ εἶναι κάτι τὸ λογικόν. Ἡ *ψυχολογικὴ* ὁμως ἐπίδραση τῆς περὶ ἐπιτυχίας στὴ ζωὴ ἀρχῆς ἔφερε ἀντίθετα ἀποτελέσματα.¹ Ἀντιθέτως: Συνέπειά τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ χαρὰ καὶ ἡ σιγουριά. Ἡ *ψυχολογικὴ* ὁμως ἐπίδραση τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς ἔφερε ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Γιὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀποψη αὐτή, ὅτι δηλαδὴ ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ προϋπόθεσις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου, θὰ παρουσιάσω μὲ συντομία τὴν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.²

Στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς Γενέσεως, διαβάζουμε: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ἐπίσης στὴ Vulgata: «Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram». Οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρουν διὰ τὴν εἰκόνα ἀποτελεῖται ἀπὸ τῆς λογικῆς, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀγάπην. Ὁ Μέγας Βασίλειος λέει: εἰκόνα σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται ὑπομεῖν κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.⁴ Ἰδιαίτερη ὁμως σημασία ἔχει ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὅπου ἡ θεϊκὴ εἰκόνα δὲν εἶναι ἐντελὸς κατεστραμμένη, ἀλλὰ μόνο συσκοτισμένη καὶ ἐξασθενισμένη. Ἐδῶ ἦδη διακρίνουμε ὅτι ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας εἶναι ἀπαισιόδοξη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς προτεστάντες ὁλότελα κατεστραμμένος. Στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὁμως ἐπι-

κρατεῖ ἡ αἰσιόδοξη ἀποψη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεί νὰ ἀναεῶνεται, νὰ δοξάζεται, νὰ ὁλοκληρώνεται, καὶ ἀκόμη νὰ θεοποιεῖται. Ὁ Καλβινισμὸς ἀνέπτυξε μὴ τόσο ἀπαισιόδοξη ἀποψη γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο, πού ὁ John Milton ἀναγκάσθηκε νὰ πῇ: «Ὑπὸ δέχεται νὰ πάω στὴν κόλαση, ἀλλὰ ἕνας τέτοιος Θεὸς δὲν θὰ τραβοῦσε ποτὲ τὴν προσοχή μου». Ἀντίθετα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔχει υἱοθετήσει μὴ διδασκαλία πού οφείλεται σὲ ἰσχυρὴ πίστι γιὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συγγένειας τῆς ἀνθρωπίνης μὲ τὴ θεϊκὴ φύση. Ὁ ὀρθόδοξος ἄνθρωπος, βοηθούμενος ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας του, ἐφοδιάζεται μ' ἕναν ἐνθουσιασμὸ καὶ μ' ἕνα αἶσθημα ἀσφάλειας, πού θὰ πρέπει λογικὰ νὰ τὸν κἀνὴν συνεργάτη τοῦ Θεοῦ στὴ διαμόρφωση τοῦ κόσμου. Ὁ ὀρθόδοξος ἄνθρωπος θὰ ἦταν πρὸς κατὰ-ληλὸς ἀπὸ τὸν προτεστάντη νὰ ἀναπτέξῃ ἕναν ἐνδοκόσμιο ἀσκητισμὸ, γιατί οἱ θεϊκὲς του ιδιότητες, δηλαδὴ τῆς λογικῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης, τὸν ὀδηγοῦν στὴν περὶ κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων ἀντίληψη πού βρίσκουμε στὸν ἐγκόσμιο προτεσταντικὸ ἀσκητισμὸ.⁶

Προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Γιὰ ποῖο λόγο, ἡ αἰσιόδοξη ἀνθρωπολογία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν ἔγινε φορεὺς μιᾶς οἰκονομικῆς, πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως στὶς ὀρθόδοξες χώρες; Ἀς ἀρχίσουμε μὲ τὸ ἐρώτημα: Πῶς μποροῦ νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἔχω λυτρωθῇ;⁷ Αὐτὴ ἡ ἐρώτηση ἔχει μεγάλῃς σημασίαν γιὰ τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Εἰρηναῖος θεωρεῖ ἦδη τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου σὰν τελικὸ σκοπὸ τῆς δημιουργίας του.⁹ Τὴν κλασικὴ διατύπωση ὁμως τῆς βρίσκουμε στὸ Μέγα Ἀθανάσιον, πού διδάσκει ὅτι: ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος, γιὰ νὰ μπορέσουμε κι ἐμεῖς νὰ γίνουμε θεοί.¹⁰ Τὴ διδασκαλία αὐτὴ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου τὴ συναντοῦμε στοὺς περισσότερους Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ τὸ σκοπὸ μας ὁμως εἶναι σημαντικὴ ἡ ἐξῆς παρατήρηση: ἡ διδασκαλία

1. *GAZRS*, I, σελ. 111, ὑπόσημ. 4. Βλέπε ἐπίσης τὴν ἐπεξήγηση τοῦ Max Weber (ἐνθ' ἂν., I, σελ. 103, ὑπόσημ. 2) τῆς διαφορετικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἰσλαμικῆς διδασκαλίας περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἐπ' αὐτὸ τοῦ θέματος βλέπε ἐπίσης τὴν ἀπὸ τὸν Weber ἀναφερόμενη θεολογικὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Χαϊδελβέργης τοῦ Ulrich, F., *Die Vorherbestimmungslehre im Islam und Christentum*, 1912· πρβλ. ἐπίσης τὶς ἀπάνσεις τοῦ Weber γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ στὸ Ἰσλάμ, στὸ *WuG*, I, σελ. 347.

2. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ τὴ ρωσικὴ ἀποψη: Zenkowsky, B., *Das Bild vom Menschen in der Ostkirche*, Stuttgart 1951, καὶ Verkhowsky, P., «Die Lehre vom Menschen im Lichte der orthodoxen Theologie» εἰς *Evangelische Theologie*, 11 (1952) σελ. 310-323. Ἑλληνικὴ ἀποψη: Bratsiotis, P., «Das Menschenverständnis in der griechisch-orthodoxen Kirche», εἰς *Theologische Zeitschrift*, 6 (1950), σελ. 376-382, καὶ Karmiris, J., «Abriss der dogmatischen Lehre der orthodoxen katholischen Kirche», εἰς *Die orthodoxe Kirche in griechischer Sicht*, ἐκδοση P. Bratsiotis, I μέρος, Stuttgart 1959, σελ. 15-112, καὶ μάλιστα σελ. 40 κθ. (Der Mensch).

3. Ἐπ' αὐτοῦ βλέπε: Bratsiotis, P., «Genesis I, 26, in der orthodoxen Theologie», εἰς *Evangelische Theologie*, 11 (1951/52), σελ. 288-297.

4. J. P. Migne, *Patrologia cursus completus*, series Graeca (161 tom.), Paris 1857 κθ. (ἐφεξῆς θὰ ἀναφέρεται ὡς P. G.), 30-22.

5. *GAZRS*, I, σελ. 91.

6. Γιὰ μιὰ πληρέστερη κατανόηση αὐτῆς τῆς σκέψεως μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν οἱ ἀπάνσεις τοῦ Jor. Dieckmann, ὁ ὁποῖος στὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ στὴν Κολωνία (Φιλ. Σχολή): *Max Webers Begriff des «modernen okzidentalen Rationalismus»* (Düsseldorf 1961) στίς σελ. 75-77 συγκρίνει τὴν σκέψιν τοῦ Kant μὲ τὴν περὶ ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς διδασκαλία.

7. Βλέπε: Max Weber, *GAZRS*, I, σελ. 106, ὑπόσημ. 1.

8. Βλέπε: Ρωσικὴ ἀποψη: Borodine-Lot (Mme), «La doctrine de la déification dans l'Eglise Grecque jusqu'au XI siècle» στὸ: *Revue de l'histoire des religions* CV (1932), CVI (1932), & CVII (1933). Ἑλληνικὴ ἀποψη: Bratsiotis, P., *Die Lehre der orthodoxen Kirche über die Theosis des Menschen*, Brüssel 1961. Ρωμαϊκαθολικὴ ἀποψη: Gross, Jules, *La divinisation du chrétien d'après les Pères Grecs*, Paris 1938. Ἑσχατολογικὴ ἀποψη: Bornhäuser, K., *Die Vergeltungslehre des Athanasius und des Johannes Damascenus* (1903).

9. P. G. 72, 1120.

10. P. G. 25, 192.

αυτή παίζει ιδιαίτερο ρόλο στὸν Γρηγόριο Παλαμά (ἀπ. 1359), ποὺ ἦταν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἐκπροσώπους ἐνὸς ἀκοινωνικοῦ, δηλαδὴ ἀντικοινωνικοῦ καὶ ἐξωκοσμοῦ Χριστιανισμοῦ· προβάλλεται πρὸς περὶ τὴν σκέψη μιᾶς θεώσεως ἀπὸ τὸν Μέγα Βασίλειο, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέει μόνον ὅτι «ἡ σκέψη αὐτὴ δὲν τοῦ εἶναι ἐντελὸς ξένη».¹ Καὶ οἱ δύο ὁμοῦ τελευταῖοι Πατέρες εἶναι οἱ κύριοι φορεῖς τῆς ὀρθόδοξης κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ διδασκαλίας.

Παρ' ὅλο πὺρ ἡ λέξις θέωση ἐννείει,² ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν θέωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ζήσει στὸν κόσμον καὶ γιὰ τὸν κόσμον. Ἡ ἐννοία τῆς θεώσεως εἶναι ἡ ἀνύψωση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως στὴ θεϊκὴ σφαῖρα καὶ ἡ μυστικὴ, πνευματικὴ ἔνωση μὲ τὸν Θεό. Βέβαια, ἐδῶ βρίσκονται ἤδη τὰς τῶν ἀνγκαλιότατα μιᾶς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἡ τελικὴ φάσις τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου ἄρχισε τὴν στιγμήν ποὺ ὁ ἄνθρωπος προσπάθησε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν θεϊκὴν σφαῖρα. Γιὰ τὴν μελέτη μας εἶναι σπουδαῖο, ὅτι τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θεώσεως, δηλαδὴ ἡ ὑπερνίκηση τοῦ ὕλισμου καὶ ἡ πνευματικότης τῆς ζωῆς, δὲν πραγματοποιήθηκαν στὸν κόσμον ἀλλὰ στὴ μοναξιά καὶ στὸ μοναστήρι. Ἐπεὶ δημιουργήθηκε μιὰ μονόπλευρη πνευματικότης, μὲ συνέπεια τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κόσμου. Δηλαδὴ μιὰ μετατόπιση τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς μεταφυσικότητος καὶ τῆς ὑποχρεώσεως γιὰ μιὰ χριστιανικὴ ἀνανέωση τοῦ κόσμου πρὸς ὁφελὸς του.³

Ὁ αἰσιόδοξος χαρακτήρας τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ δύναμις γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ κόσμου καὶ νὰ συνηγορήσῃ γιὰ τὴν ἐπιτεύξειν του. Ὅμως ἡ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ σωτηριολογία, ποὺ οὐσιαστικὰ ἀγιάζει τὸν κόσμον, διαμόρφωσε μέσω τῆς μονόπλευρης ἀσκητικῆς καὶ μυστικότητος μιὰ ἐξωκοσμικὴ σωτηριολογία, ποὺ δὲν ἀφήνει στὸν κόσμον καμμίαν δυνατότητα γιὰ μιὰ ἐσωτερικὴ συνένωση μὲ τὴν ἀποδοτικότητα. Ἡ αἰσιδοξία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡδήγησε σὲ μιὰ *συναίσθηματικὴ* θρησκευτικότητα καὶ σὲ μιὰ αἰσθηματικότητα, ποὺ ἀντανακλῶν π.χ. στὰ λόγια ἐνὸς νέου Ἑλλήνα θεολόγου: «μέσα στὴν Ὀρθόδοξὴ Ἐκκλησίᾳ ἀναπνέω τὸ ἄρωμα τῆς ἀγιότητος»⁴ ἢ «σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ ζωὴ βέβαια σὰν ἄνθρωπος,

συμπεριφέρεται ὁμοῦς σὰν Θεός».⁵ Ἀλλὰ ὁ Max Weber σημειώνει εὐστοχα, «ἀκόμη καὶ ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσῃ στὴ μοιρολατρία, ἀν γινόταν ἀντικείμενο *συναίσθηματικῆς* οἰκειοποιήσεως — σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὴς ἔμφυτες τάσεις τῆς καλβινιστικῆς ὀρθολογικῆς θρησκευτικότητος».⁶

Ἡ βασικὴ διαφορά μεταξὺ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ, ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, βρίσκεται στὴ *μορφὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ*. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ (Δύση) ἔχουμε ἓνα ἐνεργὸ ἀσκητισμό, μιὰ ἀπὸ τὸ Θεὸ θελημένη *δραστηριότητα* τοῦ ἀνθρώπου σὰν ὄργανο τοῦ Θεοῦ· ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρὰ (Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία), τὴν ἐσωτερικὴν βεβαιότητα σωτηρίας τοῦ μυστικισμοῦ, «ποὺ σημαίνει παθητικὴ στάσις καὶ ὄχι δραστηριότητα καὶ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄργανο ἀλλὰ φορεὺς τοῦ Θεοῦ. Ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου ἐπομένως ἐμφανίζεται στὴν περίπτωσιν αὐτὴ σὰν διακινδύνευσις τῆς ἐξωκοσμικῆς σωτηρίας».⁷ Ἡ καθαρὴ αὐτὴ διαπίστωση τοῦ Max Weber ὀδηγεῖ σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ σκέψεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν κοινωνικὴ ἐπίδραση τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς.

III

Ἡ γνώμη τοῦ Max Weber, ποὺ ἀναφέραμε, γιὰ τοὺς διαφορετικοὺς δρόμους ποὺ μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀσκητικὴ, βρίσκεται στὴ «θεωρία του γιὰ τὴς βαθμίδες καὶ τὴς κατευθύνσεις θρησκευτικῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου», ἐπαναλαμβάνεται ὁμοῦ καὶ «στὶς θρησκευτικὰς βάσεις τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς». Συγκεκριμένα ὡς ἐξῆς: «ὁ θεοσεβὴς μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ σωτηρία του, εἴτε ὅταν θὰ αἰσθάνεται σὰν φορεὺς, εἴτε ὅταν θὰ αἰσθάνεται σὰν ὄργανο θεϊκῆς δυνάμεως. Στὴν πρώτη περίπτωσιν, ἡ θρησκευτικὴ του ζωὴ τείνει πρὸς ἓνα πολιτισμὸ μυστικιστικῆς συναισθηματικότητος, στὴν τελευταία, πρὸς ἀσκητικὴ δρᾶσι».⁸ Ἡ ἐρώτησις: «Πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος γιὰ τὴ λύτρωσίν μου;» ὀδηγεῖ σὲ δύο δυνατὰς λύσεις—σὲ δραστηριότητα ἢ σὲ παθητικότητα. Ὁ Καλβινισμὸς σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτησιν ἀπάντησε μ' ἓνα «ναὶ» στὸν κόσμον, ἐνῶ ἡ Ὀρθοδοξία μ' ἓνα «ὄχι». Κι ἔτσι, ἡ χριστιανικὴ μυστικότης διαμορφώθηκε, σὰν πλαίσια τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας, «σὲ μιὰ νοοτροπία ὅπου ὁ κόσμος, ὡς καὶ ὁ πλησίον, ἀπομακρύνονται ἐντελῶς ἀπὸ τὰ βλεπτάματα τῶν πιστῶν».⁹ Ἐνῶ ὁ Καλβινιστὴς μέσω τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς ἔγινε συνδημιουργὸς καὶ συνδιαμορφωτὴς τῆς

1. Bratsiotis, P., ἐνθ' ἀν., σελ. 5.

2. Πολὺ σωστὰ ὁμιλεῖ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία γιὰ «ζάρην», «adoption», «regeneration» καὶ «vita nova» ἀποφενύοντας τὴ λέξιν θέωσις. Ἐπίσης ὁ Μπαρτσιώτης (ἐνθ' ἀν., σελ. 12) παραδέχεται ὅτι ἡ «λέξις θέωσις κάνει στοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως παράξενη ἐντύπωσις».

3. Benz, E., *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σελ. 176.

4. Βλέπε: Θεοδόρου, Α., *Ἡ οὐσία τῆς ὀρθοδοξίας*, Ἀθήναι 1961, σελ. 8.

5. ἐνθ' ἀν., σελ. 9.

6. *GAZRS*, I, σελ. 134.

7. *GAZRS*, I, σελ. 538-539.

8. *GAZRS*, I, σελ. 108.

9. Benz, E., ἐνθ' ἀν., σελ. 176.

κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς, ὁ ὀρθόδοξος μέσῳ τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς παρέμεινε παθητικὸς φορέα τῆς σωτηρίας. Δὲν παίρνει ὑπ' ὄψη του τὴν σημασίαν τῆς ιδέας τῆς θεώσεως γιὰ τὴν κοινωνία, ὅπως θὰ ἦταν δυνατόν, ἀλλὰ μόνον γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς θρησκευτικοῦ ἀτομικισμοῦ.

Ἡ «Unio Mystica» μὲ τὴ θεότητα¹ ἔγινε τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς, καὶ ὁ ὀρθόδοξος μοναχισμὸς ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὶς κοινωνικὰς του βάσεις, πού στηρίζονταν στοὺς κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.² Δυὸ φαινόμενα στὸ ὅρος Ἄθως, ἡ γένεσις τῆς ἡσυχαστικῆς κινήσεως³ καὶ ἡ ἰδιορρυθμία,⁴ ἀντιπροσώπευαν ἕνα ἰδανικὸ ζῶν καὶ ἀντέφασκε μὲ τὸ νόημα πού εἶχε δώσει ὁ Μέγας Βασίλειος στὴ μοναστηριακὴ κοινωνία. Ἡ ἡσυχαστικὴ κίνησις, μὲ τὸν ὀνομαστὸ ἐκπρόσωπό της Γρηγόριο Παλαμά⁵ πού ἤδη ἀναφέραμε μιλώντας γιὰ τὴ θέωση, ἀξίωσε σὰν μοναδικὸ ἰδανικὸ τὴν ὁλοκλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας γιὰ τὴ *vita contemplativa*, σβήνοντας κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ προβλήματα του. Ἰδιαίτερα ἐδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη καὶ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀντὶ γιὰ τὸ «προσευχὴ καὶ ἐργασία» τώρα πλέον προβάλλεται ἡ σύνθεσις «προσευχὴ καὶ ἡσυχία».

Ἡ ἐσωτερικὴ συνέχεια μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς μοναχικῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἐπαγγελματικῆς ἀσκητικῆς, πού ἀνακάλυψε στὴ Δύση⁶ ὁ Max Weber, δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸ χῶρον. Στὸ βιβλίον μου *Κοινωνιολογία τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ*⁷ ἀνέφερα ἤδη μερικὲς βασικὲς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ μοναχισμοῦ. Ἐδὼ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ὑποδείξω, στηριζόμενος στὶς ἀπόψεις⁸ τοῦ Max Weber, μία βασικὴ ἀντίθεση. Ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία τῆς μοναστηριακῆς διαγωγῆς στὴ Δύση, ἀντίθετα μὲ τὸν ἀνατολικὸ μοναχισμό, στηρίζεται στὸ ὅτι: ἤδη στὸν κανόνα τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου,

1. Γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόησις τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ μυητικισμοῦ, βλέπε τὸ βιβλίο τοῦ Lossky, Vladimir, *Die mystische Theologie des morgenländischen Kirche*, Graz 1961, ἄγγλικά: *The mystical Theology of the Eastern Church*, London 1957, γαλλικά: *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Aubier 1944.

2. Reg. Fusius Tractatae: εἰς P. G. 31, 889-1052 καὶ Reg. Brevius Tractatae εἰς P. G. 31, 1051-1306.

3. Βλέπε σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς Beck, G. H., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σελ. 322, ὑπόσημ. 1 καὶ σελ. 364, ὑπόσημ. 1.

4. Πρβλ. Pl. de Meester, *De monachico statu iuxta disciplinam byzantinam*, Vatikan 1942, σελ. 78-81 (βιβλιογραφία).

5. Βλέπε σχετικὰ: Beck, G. H., ἐνθ' ἂν., σελ. 712 κέ. Βλέπε ἐκεῖ ἐπίσης βιβλιογραφία.

6. *GAZRS*, I, σελ. 116 κέ., 117, ὑπόσημ. 2 καὶ 168, ὑπόσημ. 1.

7. Leiden/Köln 1962, σελ. 87 κέ.

8. *GAZRS*, I, σελ. 116.

ἀκόμη ὅμως περισσότερο στοὺς Κλουνιακοὺς καθὼς καὶ τοὺς Κιστεριανούς, καὶ ἰδιαίτερα στοὺς Ἱησουίτες, εἶχε φθαρῇ βασικά ἀπὸ τὴν ἄσκησις ἀπομόνωση καὶ τὸν αὐτοβασανισμό. Ἐπίσης, στὴ Δύση, ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ εἶχε ἕνα ὀρθολογικὸ χαρακτήρα, πού δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβληθῇ στὴν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ. Εἶναι, βέβαια, λυπηρὸ ὅτι ὁ Max Weber δὲν γνώριζε τὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.⁹ Θὰ μπορούσε νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἡ «μεθοδικὴ θέλησις» πού ἀνακάλυψε στὸ δυτικὸ μοναχισμό, καθὼς καὶ οἱ κοινωνιολογικὲς ἐπιδράσεις στὴ Δύση τόσο σπουδαίων ιδεῶν, ὅπως τῆς συνθέσεως «*ora et labora*», ἐμφανίζονται ἤδη στὸν Βασίλειον. Σὲ μιὰ μελέτη μου με τίτλο: «*Ora et labora bei Basilios dem grossen*» ἀποδεικνύω ὅτι τὸ «*ora et labora*» δὲν εἶναι φαινόμενο ἀποκλειστικὰ δυτικόν, ὅπως γενικά πιστεύεται, ἀλλὰ ὅτι τὸ ἔξισωμα αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στὴν Ἀνατολή. Τὸ ὅτι ἡ ἀρχὴ «*ora et labora*» θεωρεῖται σὰν προῖον τῆς δυτικῆς σκέψεως ὀφείλεται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὸ ὅτι ἐχομε συνηθίσει νὰ παρακολουθοῦμε τὴν ἐξέλιξιν στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση *παράλληλα καὶ ἀνεξάρτητα*, ἀφοῦ ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύση ἀντιμετωπίζονται σὰν ἀντίθετοι κατευθύνσεις. Ἄν ὅμως μὴ φορὰ διασπᾶσουμε τὸν παραδοσιακὸ τρόπο σκέψεως—καὶ σ' αὐτὸ μορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἡ μέθοδος τοῦ Max Weber—θὰ ἀκολουθήσουμε μιὰ *γραμματικὴ* ἐξέλιξιν. Αὐτὴ θὰ μᾶς ὡδηγοῦσε μέχρι τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ «*ora et labora*» στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἐπίσης, θὰ ἀποδείκνυε μιὰ ἐσωτερικὴ συνέχεια μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀκατόρθωτο, βέβαια, ἔργο ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ ἐργασίες τοῦ Max Weber καὶ δὲν λαμβανόνταν ὑπ' ὄψη ἡ μέθοδος του στὴν πληρέστερη κατανόησις τῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μέθοδος καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Max Weber μᾶς ὡδηγοῦν σ' ἕνα διαχωρισμὸ μεταξὺ τῆς ἐξωκοσμικῆς ὀρθολογικῆς ἀσκητικῆς (ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ), τῆς ἐξωκοσμικῆς *μη ὀρθολογικῆς* ἀσκητικῆς (παθητικὴ μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ) καὶ τῆς ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς. Στὴ Δύση, ἡ ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ βρῆκε στὸν Καλβινισμό τὸν φορέα τῆς χριστιανικῆς ἀσκητικῆς στὸν κόσμον. Ἀντίθετα, στὴν Ἀνατολὴ ἡ Ἐκκλησία ἡ ἐνεργὸς μοναστηριακὴ ἀσκητικὴ διαλύθηκε στὸ ὅρος Ἄθως, μέσω μιᾶς ἀκοινωνικῆς ἡ ἀντικοινωνικῆς παθητικῆς μοναστηριακῆς ἀσκητικῆς. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ χριστιανικὴ ἀσκητικὴ ἐξαφανίσθηκε καὶ χάθηκε πίσω ἀπὸ τὴν θύρην τῶν μοναστηρίων.

Ἡ ἀρχικὴ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ πού σχεδίασε ὁ Μέγας Βασίλειος δὲν ἐμπόδισε τὴ δημιουργία μιᾶς ἐγκόσμιας ἀσκητικῆς

στών ὀρθόδοξο κόσμο. 'Αλλά ή μετέπειτα ιδέα του μυστικού προνομίου της σωτηρίας ήταν αυτή που δημιούργησε την ὑποτίμηση του κόσμου. Αὐτή ή ὑποτίμηση ὡδήγησε τελικά σέ μιὰ ὀριστική φυγή ἀπό τὸν κόσμο.¹

Ἡ ἐξωκοσμική ἀσκητική σάν σωτηρία ἐκτός της κοσμικής ζωῆς καί ή ἐνδοκόσμια ἀσκητική σάν αὐστηρή ὑπεύθυνη ζωή καί δρόμος σωτηρίας δέν ἐμφανίζονται στή Δύση σάν ἀντιθέσεις πού δέν μποροῦν νά συμβιβασθοῦν.² Ἡ ἐσωτερική συνέχεια» μπόρεσε νά διαφυλάξῃ τις δυὸ μορφές ἀσκητισμοῦ. Μιὰ συνέχεια πού ἐκφράζεται ἐπίσης στοὺς ἐξῆς λόγους τοῦ Max Weber: «Τώρα (ή χριστιανική ἀσκητική) ἐμφανίσθηκε στήν ἀγορά της ζωῆς, ἐκλείσε πίσω της τις θύρες τοῦ μοναστηριοῦ καὶ προσπαθεῖ νά εἰσχωρήσῃ στήν κοσμική καθημερινή ζωή μετὰ τὴ μεθοδικότητά της καὶ νά τὴ διαμορφώσῃ σέ μιὰ ὀρθολογική ζωή στὸν κόσμο κι ὄχι ἀπὸ τὸν κόσμο ἢ γιὰ τὸν κόσμο».³ Ἡ χριστιανική ἀσκητική στή Δύση μπόρεσε νά μεταφερθῇ μετὰ τὴν ἐγκόσμια μορφή της στήν ἀγορά καὶ στήν καθημερινή ζωή, γιατί ὑπῆρχαν οἱ φορεῖς αὐτῆς της ἀσκητικῆς. Ἀντίθετα, ή ἐξωκοσμική ἀσκητική στήν Ἀνατολική 'Εκκλησία ἔχασε κάθε ἐσωτερική συνέχεια μετὰ τοὺς κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, πού θὰ μπορούσαν νά μεταβληθοῦν σέ ἐγκόσμους. Δέν ἦταν πιά σέ θέση νά δημιουργήσῃ τις σημαντικότερες προϋποθέσεις της ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς, τὴν ἐπαγγελματική ἠθική καὶ τις κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ ἓνα χριστιανικὸ τρόπο ζωῆς. Ἡ ἑλληνική λέξη «ἀσκησις», πού στήν ἀρχαιότητα περιλάμβανε τὴν ἐννοία της σωματικῆς σκληραγωγίας τοῦ ἀθλητοῦ καὶ εἰδικὰ στὴ φιλοσοφία τὴν ἠθικὴ πειθαρχία, ὑπηρετεῖ στήν Ἀνατολή μιὰ ἀρνητικὴ στάση γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἀρνητικῶν θρησκευτικῶν σκοπῶν. Στὴ Δύση ὅμως μεταβάλλεται ή λέξη «ἀσκησις» μέσῳ τοῦ ἐνδοκόσμιου ἀσκητισμοῦ σέ θετική τοποθέτηση ἀπέναντι στὴ ζωή, μετὰ σκοπὸ τὴν ἐπίτευξη θετικῶν θρησκευτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σκοπῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀκόμη καλύτερα μετὰ βάση τὴ μετατροπὴ της ἀρχῆς: νά «ἀπαρνηθῆς πρέπει, πρέπει νά ἀπαρνηθῇς», σέ μιὰ ἀρχὴ καπιταλιστικῆς μορφῆς: «νὰ κερδίξῃς πρέπει, πρέπει νὰ κερδίξῃς».⁴

IV

Διαπιστώσαμε δυὸ ἀντιθέσεις: τὴν ἐνδοκόσμια ἀσκητική, πού στήν περίπτωσή της ὁ κόσμος γίνεται χρέος τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου,⁵ καὶ τὴν ἀντολοκο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμική ἀσκητική,

πού ἐγκατέλειψε τὸν κόσμο πρὸς ὄφελος της «vita contemplativa». Προχωρώντας τώρα σέ μιὰ σύγκριση της ἐνδοκόσμιας ἀσκητικῆς τοῦ Προτεσταντισμοῦ μετὰ τὴν ἐξωκόσμια ἀσκητική της 'Ορθόδοξιας, θὰ μπορέσουμε νά προβάλουμε ἀκόμη καλύτερα τις κοινωνικὲς συνέπειες της ἐγκαταλείψεως τοῦ κόσμου στήν τύχη του, πού συνεπάγεται ή ἐξωκόσμια ἀσκητική.

Ὁ κόσμος εἶναι «τὸ μοναδικὸ ὑλικὸ ὅπου πρέπει νά ἐπαληθευθῇ τὸ θρησκευτικὸ χάρισμα μέσῳ μιᾶς ὀρθολογικῆς ἠθικῆς ἐνέργειας, προκειμένου νά συγκεκριμενοποιηθῇ ή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Σκοπὸς της ἐνεργου ἀποδείξεως της σωτηρίας τοῦ προτεστάντη εἶναι τὸ "ἐπάγγελμα" καὶ ή ὀρθολογικὴ ρύθμιση της καθημερινῆς ζωῆς».⁶ Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ή ὀρθολογικὴ συστηματοποίηση της προσωπικῆς διαγωγῆς εἶναι οἱ βασικὲς ιδιότητες τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ πού μεταβάλλουν τὴν ἐγκόσμια ἀσκηση σέ βασικὴ αἰτία οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου.

Ὅπως γράφει ὁ Troeltsch,⁷ ὁ ἀσκητικὸς προτεσταντισμὸς βλέπει στὸ ἐπάγγελμα ἓνα μέσο ἀποδείξεως της σωτηρίας καὶ ή ἐπαγγελματικὴ ἱκανοποίηση ἀποτελεῖ σημεῖο ἀναγνωρίσεως της παρουσίας της θείας χάριτος.⁸ Ἡ—γιὰ νά ἐπανεέλθουμε στὸν Max Weber—ὁ ἐκλεκτὸς χριστιανὸς ζῇ μετὰ τὸν σκοπὸ τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο, μετὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐντολῶν του. Ὁ Θεὸς ὅμως ζητᾷ τὴν κοινωνικὴ ἐνεργητικότητα τῶν χριστιανῶν, γιατί θέλει ή κοινωνικὴ διαμόρφωση της ζωῆς νά διαρρυθμίζεται σύμφωνα μετὰ τις ἐντολές του. Ἡ κοινωνικὴ ἐργασία τὸν καλβινιστὸν στὸν κόσμο εἶναι τελικὰ ἐργασία «in majorem gloriam dei». Τὴ μορφή αὐτὴ ἔχει καὶ ή ἐπαγγελματικὴ ἐργασία πού στρέκεται στήν ὑπηρεσία της ἐγκόσμιας ζωῆς τοῦ συνόλου.⁹ Ἀποτέλεσμα της ἐπαγγελματικῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἦταν: συγκέντρωση ὅλων τῶν δυνάμεων στὸν ἐπαγγελματικὸ σκοπὸ, ὑποτίμηση ὅλων τῶν γίνων πραγμάτων καὶ ἀγαθῶν χάριν της ἀπλῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμοποίησης τοῦ κέρδους γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ.

Στὰ πλαίσια της ἀντολοκο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς, φαίνεται ὁ ἀσκητὴς νά ἐπιτυγχάνει στήν ἐκστατικὴ ζωή τις ὑψηλότερες βαθμίδες της ὑπερφυσικῆς ζωῆς. Ἐσωτερικὰ δέν αἰσθάνεται πλέον δεσμευμένος μετὰ τις συνέπειες της ἐνεργου ζωῆς, ἀλλὰ τις ἀντιμετωπίζει σάν βαθμίδες πού δὲν οδηγοῦν στήν ὑψηλὴ ὑπερφυσικὴ ἠθικότητα. Ἡ ἐργασία τοῦ γίνεται βάρος. Στὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ λέγεται ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ ἰδιοκτήτης δέν πρέπει νά τρώῃ χωρὶς νά ἐργάζεται. Γιατὶ καὶ ὅταν δέν χρειάζεται τὴν ἐργασία

6. 'Evθ' ἀν.

7. Die Soziallehren der christlichen Kirche und Gruppen, Tübingen 1912, σελ. 949.

8. Βλέπε καὶ Max Weber, GAZRS, I, σελ. 200. Πρβλ. ἐπίσης GAZRS, I, σελ. 134.

9. GAZRS, I, σελ. 100.

1. GAZRS, II, σελ. 366.

2. GAZRS, I, σελ. 117-118.

3. GAZRS, I, σελ. 163.

4. GAZRS, I, σελ. 190, ὑπόσημ. 1.

5. WuG, I, σελ. 329.

για νὰ καλύψῃ τὶς ἀνάγκες τοῦ, ὑπάρχει ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ καὶ σ' αὐτὸν ὑπακούει ὅπως καὶ ὁ φτωχός.¹ Ἀντίθετα, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς σὰν ἐκπρόσωπος τῆς παθητικῆς μοναστηριακῆς ἀσκητικῆς ἐπιδιώκει ἕνα τρόπο ζωῆς χωρὶς ἐργασία. Τὰ προβλήματα τοῦ δημιουργοῦ αὐτῆς ἡ νοοτροπία τοῦ Παλαμᾶ λύθηκαν ἀφ' ὅτου ἡ Παρθένος Μαρία τοῦ ὑποσχέθηκε σ' ἕνα ὄνειρο ὅτι οἱ ἡσυχαστὲς θὰ ζοῦσαν χωρὶς νὰ πρέπει νὰ ἐργάζονται.² Στὴ θέση μιᾶς θρησκευτικῆς ἀξιοποιήσεως τῆς δραστηριότητος³ (Δύση) μπαίνει μιὰ θρησκευτικὴ δικαίωση τῆς ἀδράνειας (Ἀνατολή).

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος, ζοῦμε τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς ἀπὸ τὰ ἁρχικὰ τῆς ἰδανικῆς, ποὺ ἀπέκρουαν τὴν ἀδράνεια.⁴ Ὁ Μέγας Βασίλειος χαρακτηρίσει βλαβερὰ καὶ κακὰ τὴν ὀκνηρία καὶ τοῦ ἀρκοῦσε νὰ ἀναφέρει τὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω».⁵ Στὴ βάση αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος διακρίνεται ἡ ἐσωτερικὴ συνέχεια, ποὺ ἦδη ἀναφέραμε, μεταξὺ τῆς ἐνεργητικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἐγκόσμιας ἐπαγγελματικῆς ἀσκητικῆς τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ Βασίλειος τονίζει συνεχῶς πόσο κακὴ εἶναι ἡ ὀκνηρία, ἀφοῦ ὁ Ἀπόστολος διατάζει καθαρά, «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω», καθὼς καὶ ὅτι, ὅπως εἶναι στὸν καθένα ἀναγκαῖα ἡ καθημερινὴ τροφή, τὸ ἴδιο ἀναγκαῖο εἶναι νὰ ἐργάζεται μετὰ τῶν δυνάμεων.⁶ Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐννοεῖ ὁ Ἅγιος Βενέδικτος⁷ ὅταν γράφῃ ὅτι οἱ μοναχοὶ τότε μόνον «εἶναι πραγματικὰ μοναχοί, ὅταν ζοῦν ὅπως οἱ πατέρες μας καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τῆς χειρωνακτικῆς τῶν ἐργασίας». Τὸ ἴδιο ἐννοεῖ καὶ ὁ Baxter γιὰ τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμό, ὅταν σχετικὰ μετὰ τὸ ἐπάγγελμα ἀναφέρει: «Ὁ καθένας σὰν μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κοινοπολιτείας πρέπει νὰ κἀνῃ ὅ,τι μπορεῖ γιὰ τὸ καλὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κοινοπολιτείας. Τὸ νὰ ἀρνηθῇ αὐτὸ κανεὶς καὶ νὰ πῇ: θὰ προσερχθῶ καὶ θὰ διαλογισθῶ, θὰ ἦταν σὰν νὰ σᾶς ἀρνιόταν ὁ ὑπὸν ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος μιᾶς ἐργασίας καὶ νὰ καταγιγόνταν μ' ἕνα μικρότερο καὶ πιὸ εὐκόλο μέρος. Καὶ ὁ Θεὸς σοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολὴ νὰ ἐργάζεσαι γιὰ τὸ καθημερινὸ ψωμί καὶ νὰ μὴ ζῇς σὰν τοὺς κηφῆνες μόνον ἀπὸ τὸ μέλι

τῶν ἄλλων». Ἡ ἐντολὴ τοῦ Παύλου «ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴδὲ ἐσθιέτω» πηγάζει ἀπὸ αὐτό.⁸ Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ καὶ ἡ σκέψη ὅτι ἡ ἀδρανὴς πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀχρηστὴ καὶ ἀπορριπτέα. Τὸ ἴδιο διδάξε καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος. Ἔτσι ἀπαντώντας στὴν 37ῃ ἐρώτησιν τῆς *Regulae Fusius Tractatae*,⁹ ποῦ ἀφορᾷ τὸ ἂν μπορῇ κανεὶς μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς προσευχῆς νὰ παραμελήσῃ τὴν ἐργασία του, γράφει: «καιρὸς παντὶ πράγματι»¹⁰ καὶ ἰδιαιτέρως μάλιστα ὅτι ἡ ἐπαφὴ μετὰ τὸ Θεὸ δὲν θὰ πρέπει νὰ γίνεται σὲ βάρος τῆς ἐργασίας.¹¹

Μιὰ σύγκριση τῶν ἀπόψεων περὶ ἐπαγγέλματος τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ μετὰ τῶν ἀπόψεων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ποῦ προβλέφθηκαν ἀρχικὰ γιὰ τὴν ἐνεργητικὴν μοναστηριακὴν ζωὴν, ἀποδεικνύει ἀκόμη κι ἄλλες ὁμοιότητες.¹² Τὸ πόσο ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βασιλείου ἡ παθητικὴ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ποῦ δημιουργήθηκε στὸ ὅρος Ἀθῶς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ βασικός ἀντίπαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὁ καλόγηρος Βαρλαάμ (ἀπ. 1350), εἶναι ἐπίσημα καταδικαστὴ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησίαν. Δοκίμασε νὰ καταδικάσῃ τὴν σιωπὴ καὶ τὴν ἀδράνεια καὶ ὑποστήριξε τὴν δράση.¹³ Σ' αὐτὸ τὸ σημείον πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ σιωπὴ καὶ ἡ δράσις δὲν ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις στὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμό. Μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν βαπτιστῶν στὴν κανονικὴ κοσμικὴ ἐπαγγελματικὴν ζωὴν ἐπικρατεῖ ἡ σκέψη ὅτι ὁ Θεὸς μιᾶς μόνον ὅταν τὸ δημιουργήμα σιωπᾷ.¹⁴ Ἡ ἐντολὴ νὰ σιωπᾷ κανεὶς ὑπάρχει ἤδη—ἐκτός ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ἀπειλὴν γιὰ τοὺς γιὰ κἀνῃ ἀχρηστὴν λέξῃ—ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Κλουνιακῶν σὰν δοκιμασμένο ἀσκητικὸ μέσον τῆς διαπαιδαγωγήσεως γιὰ αὐτοέλεγχον.¹⁵

Ὁ τελικὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς σιωπῆς καὶ τῆς μελέτης καὶ πράξεως ἀπομάκρυνε τὴν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴν ἐξωκοσμικὴν ἀσκητικὴν ἐντελῶς ἀπὸ τὸν κόσμον. Γιατί—κατὰ τὸν Max Weber—ἡ ἀντίθεση εἶναι ριζικὴ, ἂν ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ ἡ ἀσκητικὴ τῆς δράσεως μέσος στὸν κόσμον διαμορφώσῃ τὴν καθημερινὴν ζωὴ ὀρθολογικὰ μετὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν περὶ ἐπαγγέλματος (ἐνδοκόσμιαν ἀσκητικὴν), ἐνῶ ὁ μυστικισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰ ἐγκαταλεί-

8. *GAZRS*, I, σελ. 168, ὑπόσημ. 2.

9. *P. G.* 31, 1009 κέ.

10. *P. G.* 31, 1012.

11. Ἐνθ' ἂν.

12. Βέβαια ὑπάρχουν διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο ἀντιλήψεων περὶ ἐπαγγέλματος, ποῦ ξεσηδοῦνται μετὰ τὸ ὅτι: α) Ὁ Βασίλειος διαλέγει ἐπαγγέλματα ποῦ φαίνονται ὅτι εἶναι κατὰλληλα γιὰ ἕνα μοναχό, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει μετὰ τὴν ἐργασίαν (*P. G.* 31, 1016). Γι' αὐτὸ τὸν λόγο β) ἔδειξε προτίμησιν γιὰ τὴν γεωργίαν (*P. G.* 31, 1017 καὶ 1044). Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον συμφωνεῖ μετὰ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομο (*P. G.* 61, 508 κέ).

13. Βλέπε καὶ: Beck, G. H., ἐνθ' ἂν., σελ. 322 κέ. (Βιβλιογραφία).

14. *GAZRS*, I. Βλέπε ἐπίσης ἐπ' αὐτοῦ, Savramis, D., *Die Macht des religiösen Schweigens*, Ἐσσελανίκη 1960.

15. *GAZRS*, I, σελ. 167, ὑπόσημ. 2.

1. *GAZRS*, I, σελ. 172.

2. *P. G.* 151, 579-580.

3. Βλέπε: *GAZRS*, I, σ. 112-113.

4. Προβλ.: Savramis, D., *Zur Soziologie des byzantinischen Mönchtums*, Leiben/Köln 1962, σελ. 39 κέ. (Die Stellungnahme der Mönche zur Arbeit).

5. 2 Θεσσα., 3, 10.

6. *P. G.* 31, 1012.

7. Βλέπε: «Die Regel des heiligen Benedikt», γερμανικὴ μετάφρασις ἀπὸ τὰ λατινικά, ἀπὸ τὸν P. Pius Bihlmeyer, εἰς *Bibliothek der Kirchenväter*, ἐπιμέλεια Bardenheuer, O., Schermann, Th., καὶ Weymann, K., 20ος Τόμ., München 1914, σελ. 298 (Κεφ. 48).

πει τον κόσμο, με συνέπεια την απομόνωση του θρησκευτικού ανθρώπου (έξωκοσμική άσκηση).¹ Τό τελευταίο ήταν ή περίπτωση της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας, καί έτσι δημιουργήθηκε μιá συναισθηματική ή θρησκευτικότητα, που μάς θυμίζει τον χαρακτηρισμό του Ritschl για τον συναισθηματικό εuseβισμό σάν «θρησκευτικό παιχνίδι» τών μη εργαζομένων ανθρώπων.²

Η συναισθηματική θρησκευτικότης που επικράτησε στόν ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο ώδήγησε στο να μὴν αναπτύξη ο άνθρωπος τις ικανότητες που θά τον βοηθοῦσαν νά ρυθμίξη τή ζωή του συστηματικά με βάση τόν θρησκευτικό αυτοέλεγχο. Ο Max Weber αναφέρει τό άπόφθεγμα του Goethe: «Πώς είναι δυνατόν νά γνωρίση κανείς τόν εαυτό του; Ποτέ βέβαια θεωρητικά, περισσότερο όμως μέσα στην πράξη. Προσπάθησε νά κάνης τό καθήκον σου καί θά ξέρης άμέσως ποιός είσαι. — Ποιό είναι όμως τό καθήκον σου; Τό καθήκον τής κάθε σιγής».³ Αυτό έξηγεί γιατί ο όρθόδοξος βρίσκει τή θρησκεία του από τή μιá πλευρά πολύ άνετη καί βολική,⁴ ενώ από τήν άλλη άρνείται τήν ένδοκότητα άσκητική σάν «φιλοκοσμική» καί «ύλιστική». Ο άνθρωπος αυτός δέν είχε ποτέ τήν πείρα νά γνωρίση τί σημαίνει νά είσαι *καθημερινά* μόνος καί νά δράς υπεύθυνα, όπως τό έννοεί ο Goethe. Ο Kőnig γράφει για τόν Max Weber ότι «κατώρθωσε νά κάνει μόνον αυτό που πίστευε ότι είναι τό καθήκον τής κάθε σιγής».⁵ ενώ ο ίδιος ο Weber αναφέρει στο τέλος μιás από τις εργασίες του ότι «ο καθέννας βρίσκει τό δαίμονα του υπακούοντας σ' αυτόν τό δαίμονα που κρατά τό νήμα τής ζωής του».⁶ Έτσι μίς έδωσε ο Weber τό παράδειγμα μιás ζωής που δέν ικανοποιήθηκε με μιá άνετη θρησκευτικότητα.

V

Η συναισθηματική θρησκευτικότης που επικρατεί στόν ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο σάν συνέχεια της παθητικής έξωκοσμικής άσκητικής είχε επί πλέον άρνητική οικονομική καί κοινωνική επίδραση. Έμπόδιζε τήν *ορθολογική συστηματοποίηση* τής καθημερινής ζωής του ανθρώπου, με άποτέλεσμα τήν έλλειψη συστηματικής διαμορφώσεως τής οικονομικής καί κοινωνικής ζωής. Ο ανατολικο-

εκκλησιαστικός κόσμος, που ταυτίζει συχνά τήν άπιστία με τόν όρθολογισμό καί τήν όρθολογική όργάνωση τής ζωής,⁷ κυριαρχείται από παράλογες δυνάμεις, που έπιδροῦν στην οικονομική καί κοινωνική καθημερινότητα, έμποδίζοντας κάθε εξέλιξη μιás όρθολογικής έγκόσμιας διαγωγής. Γιατί «ο έγκόσμιος άσκητής» είναι όρθολογιστής με τήν έννοια τής άρνήσεως κάθε παράλογου. Παραμένει όμως πάντοτε σταθερός ο σκοπός: «μεθοδική αυτοκυριαρχία».⁸ Ο *ορθολογικός χαρακτήρας* τής ένδοκότητας άσκητικής καί ή σημασία της για τόν σύγχρονο τρόπο σκέψης καί ζωής θά πρέπει νά συγκριθί με τόν *παράλογο* χαρακτήρα τής ανατολικο-εκκλησιαστικής άσκητικής. Αυτό θά μίς ώδηγοῦσε, υπό τήν έπιρροή τών μεγαλοφυών έρευνών του Max Weber, σέ μιá έντελώς νέα κοινωνιολογικοθρησκευτική θεώρηση τών αντιθέσεων Ανατολής-Δύσεως.

Ο μεθοδισμός π.χ., ή άγγλο-αμερικανική μορφή του ήπειρωτικού εuseβισμού, προβάλλει ήδη μέσο τής όνομασίας του τις βασικές του άρχές: «μεθοδική συστηματοποίηση τής καθημερινής ζωής με τελικό σκοπό τήν επίτευξη του *certitudo salutis*».⁹ ενώ ο όρθόδοξος άνθρωπος έζησε καί ζή κατά κάποιον τρόπο με βάση τήν άρχή: μεροδουλι-μεροφάγι. Βέβαια, για τήν κατάσταση αυτή συνέβαλαν στις όρθόδοξες χώρες επίσης καί άλλοι *μη θρησκευτικοί* παράγοντες. Κι αυτό όφείλεται π.χ. στο γεγονός ότι οί όρθόδοξες χώρες, κυρίως δέ ή 'Ελλάδα, επί εκατονταετίες βρίσκονταν κάτω από ξένη κυριαρχία, καθώς καί στο ότι οί χώρες αυτές είχαν καί έχουν άγροτική κυρίως δομή.¹⁰

Δέν σκοπεύω νά δώσω μιá μονόπλευρη, πολιτιστική ή ιστορική έξήγηση τής αναπτύξεως τών όρθόδοξων χωρών. Παρ' όλα αυτά διακρίνει κανείς παντού τήν επίδραση τής όρθόδοξης θρησκευτικότητας στην οικονομική καί κοινωνική ζωή του ανατολικο-εκκλησιαστικού χώρου. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αυτής τής επιδράσεως είναι καί τό έξής: Ο διάσημος αρχαιολόγος Heinrich Schliemann έγραψε ήδη τό 1868 στις ταξιδιωτικές του έντυπώσεις από τήν 'Ιθάκη: «Μεγάλη άτυχία για τήν 'Ιθάκη καί για όλη τήν 'Ελλάδα είναι τό γεγονός ότι, εκτός από τις 28 Κυριακές, έορτάζονται έτησίως 97 έορτάσιμες ήμέρες, δηλαδή στο σύνολο 149. Η μεγάλη αυτή κατάχρηση έμποδίζει τήν ανά-

1. *GAZRS*, I, σελ. 538-539.

2. *Lehre von der Rechtfertigung und Verdöhnung*, 3η έκδοση, I, σελ. 598 (άναφέρεται στο *GAZRS*, σελ. 145, ύποσημ. 3). Για τόν συνδυασμό συναισθηματικής καί άσκητικής θρησκευτικότητας (με τήν έννοια τής ένδοκότητας άσκητικής), βλέπε *GAZRS*, I, σελ. 143 κέ. καί 148 κέ.

3. *GAZRS*, I, σελ. 111, ύποσημ. 2.

4. Βλέπε καί Müller-Armack, A., ένθ' άν., σελ. 331.

5. *Die grossen Deutschen*, ένθ' άν., σελ. 411.

6. Άναφέρεται από τόν Brinkmann, C., ένθ' άν., σελ. 135.

7. Για τό πώς βλέπει ο Max Weber τό θέμα όρθολογισμός πρβλ. Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 2η έκδοση, έπιμέλεια: Winckelmann, Joh., Tübingen 1951, σ. 578. Βλέπε επίσης έκ' αυτού τήν διδακτορική διατριβή του Dieckmann, Joh., *Max Webers, Begriff des modernen okcidentalen Rationalismus*, Düsseldorf 1961.

8. *WuG*, I, σ. 329-330.

9. *GAZRS*, I, σ. 146.

10. *GAZRS*, I, σ. 168, ύποσημ. 4. Βλέπε επίσης Bendix, R., *Max Weber*, New York 1960, σελ. 113.

πτυξή της γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας». ¹ Τὸ ἴδιο ἀναφέρει καὶ ὁ Müller-Armack: «Ἡ ἠθικὴ οὐδέτερη τοποθέτησι ἀπέναντι στὴν ἐργασία κάνει κατανοητὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐορτῶν στὸ νοτιοανατολικὸ χῶρο μεγάλωσε τόσο πολὺ, ποὺ ξεπέρασε τὸν ἀριθμὸ ἡμερῶν ἐργασίας. Κατὰ τὸν Otto von Frangs, ὁ χωρικός στὴ Σερβία ² ἐργάζεται κατὰ μέσον ὄρο μόνον 160 ἡμέρες, ὁ ὑπόλοιπος χρόνος ἀναλογεῖ στὶς ἐορταστικὲς ἡμέρες καθὼς καὶ στὶς ἀσχημες καιρικὲς συνθήκες. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει πληθῶρα τοπικῶν ἁγίων, ποὺ μαζὶ μὲ τὶς Κυριακὲς κάνουν ἓνα σύνολο ἀπὸ 160 ἐορταστικὲς ἡμέρες. Ἐὰν ὑπολογισθῇ καὶ τὸ χρονικὸ διάστημα τοῦ χειμῶνος ποὺ δὲν ὑπάρχει ἐργασία, τότε οἱ ἀγρότες τῆς Βουλγαρίας ἐργάζονται κατὰ μέσον ὄρο 120 ἡμέρες τὸν χρόνο». ³

Αὐτὴ εἶναι μόνο μία πλευρὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξή τῶν ὀρθόδοξων χωρῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς μεθόδου τοῦ Max Weber μπορεῖ νὰ προβληθῇ ἐπίσης ἡ αἰτιώδης σχέση μετὰ τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος τοῦ ὀρθόδοξου καὶ τοῦ *τυχοδιωκτικοῦ καπιταλισμοῦ*, ποὺ παρέμεινε ἡ μοναδική μορφή καπιταλισμοῦ στὴν Ἀνατολή. Ἀν ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὰ αἷτια αὐτοῦ τοῦ ἀσυνήθιστου φαινομένου, τότε δίδεται σὰν ἀπάντησις ἡ σχετικὴ μὲ τὶς ἀσιατικὲς θρησκευτικὲς αἰρέσεις διαπίστωση τοῦ Max Weber: «Ἀπὸ τὴν οἰκονομία τῆς Ἀνατολῆς ἀπουσιάζει τὸ σημαντικώτερο: ἡ ὀρθολογικὴ οὐδετεροποίηση τοῦ ἐνστικτώδους χαρακτῆρος τῆς δραστηριότητος τοῦ καπιταλιστοῦ, καθὼς καὶ ἓνα σύστημα ὀρθολογικῆς ἐγκόσμιας ἠθικῆς τῆς δράσεως, ποὺ τὴν εἰσήγαγε στὴ Δύση ἡ «ἐνδοκοσμικὴ ἄσκησις» τοῦ προτεσταντισμοῦ». ⁴ Ἡ ἀπεριόριστη κερδοσκοπικὴ ἀπληστία τοῦ ὀρθόδοξου καπιταλιστοῦ ἱκανοποιεῖται μὲ ὅλα τὰ μέσα. Ἀπουσιάζει ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ ἀσκητικὴ διαγωγή. Ἔτσι, δὲν ὑπάρχει καμμιά χριστιανικὴ ἐπιρροή στὴν ἀνάπτυξή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου ζωῆς.

Ἔτσι ἀκολουθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τὸν δρόμο της μέσα στὸν ὀρθόδοξο κόσμο, χωρὶς ἠθικὲς ἀρχές, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν τυχοδιωκτικὸ καπιταλισμό. Καὶ ἡ περίπτωσις αὐτὴ δείχνει τὶς συνέπειες τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐξοκοσμικῆς ἀσκητικῆς σὲ βῆρος τῆς ἐνδοκοσμίας. Μιὰ σύγκρισή τῆς κοινωνικο-ἠθικῆς διδασκαλίας τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἀσκητικῆς τῆς δράσεως μὲ τὶς ἀρχές τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ μᾶς δείχνει πολλὰς ὁμοιότητες στὸν τομέα τῆς ἐργασίας καὶ

τοῦ ἐπαγγέλματος, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν τομέα τοῦ βιοπορισμοῦ καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου. Τὴν πεποίθησιν τοῦ πουριτανισμοῦ ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι μόνον «διαχειριστὴς τῶν ἀγαθῶν ποὺ τοῦ προσφέρονται μέσω τοῦ Θεοῦ» ⁵ τὴ βρίσκουμε καὶ στοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, στὸν Μέγα Βασίλειο ⁶ καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. ⁷ Οἱ τελευταῖοι ὑποστηρίζουν ἐπίσης τὴν ἀποψη—ποὺ γιὰ τὸν πουριτανισμό ἀποτελεῖ βεβαιότητα—ὅτι ὁ Θεὸς εὐλογεῖ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, ποὺ πρέπει νὰ θεωροῦνται σὰν δῶρα Του. ⁸ Σὰν ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν ἀπόψεων τῶν Ὀρθόδοξων «ἀσκητῶν», ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν τρόπο ζωῆς ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐνδοκοσμικὴ ἀσκητικὴ τῆς Δύσεως σὰν «ἡλιστικὴ», εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διαπίστωση τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόλαυσή τοῦ πλούτου καὶ τὴν πολυτέλεια ἐν συγκρίσει μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὰ ἀγαθὰ ὀνομάζονται γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀγαθὰ, γιατί μ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνει καλὸ· ἡ περιουσία δὲν εἶναι ἰδιοκτησία, ⁹ γράφει ὁ Χρυσόστομος, ποὺ ἔτσι συμφωνεῖ μὲ τοὺς εὐσεβιστὲς τῆς Δύσεως ποὺ ἀπορρίπτουν κάθε προσωπικὴ ἀπόλαυσή τῶν καρπῶν τοῦ πλούτου. ¹⁰ Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπορρίπτεται κατηγορηματικὰ ἡ πολυτέλεια. ¹¹ Βέβαια, ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ διαφορὲς σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία περὶ ἐργασίας καὶ τὶς ἀντιλήψεις περὶ ἐπαγγέλματος, μετὰξὺ τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ θέλουν νὰ δημιουργήσουν μιὰ κοινωνικὴ ἠθικὴ. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐξηγοῦνται π.χ. ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος δὲν ἀπέβλεπε στὴ δημιουργία μιᾶς θετικῆς ἠθικῆς τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς χρήσεώς της. Πιὸ πολὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ καταπολεμήσῃ τὴν κάθε εἶδους ἀδικία ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀπληστία καὶ φιλαργυρία. Αἰτία γι' αὐτὸ ἦταν πὼς ζοῦσε σὲ μιὰ κοινωνία μὲ ἄνιση κατανομή τῶν ἀγαθῶν, μὲ τὸν πλοῦτο σὲ λίγα χέρια, μὲ συστηματικὴ ἐκμετάλλευσή τῶν οἰκονομικῶν ἀδυνάτων. Ἡ μεγάλη φτώχεια ποὺ χαρακτηρίζε τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του ¹² ἐξηγεῖ, ἐπίσης, γιατί ἀνύψωσε σὲ βασικὴ ἀρετὴ τὴν ἐλεημοσύνη ¹³—σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντισμό.

5. *GAZRS*, I, σ. 189 κέ. Βλέπε ἐπίσης, ἐνθ' ἄν., σελ. 176.

6. Βλέπε καὶ *P.G.* 31, 276 κέ. Πρβλ. ἐπίσης *P.G.* 31, 288.

7. Βλέπε π.χ. *P.G.* 58, 558.

8. *GAZRS*, I, σ. 180.

9. *P.G.* 62, 556.

10. *GAZRS*, I, σ. 166-167.

11. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ προσέξουμε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα σύγκρισή μετὰξὺ *GAZRS*, I, σ. 167 & 190 καὶ *P.G.* 62, 259-260.

12. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν πλουσίων καὶ τῶν φτωχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέπε *P.G.* 60, 97 καὶ *P.G.* 58, 630 (Ἰωάννης Χρυσόστομος).

13. Βλέπε καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ Plassmann O., *Das Almosen bei Johannes Chrysostomos*, Münster 1961.

1. *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, Darmstadt 1963 (νέα ἐκδόσις), σ. 43.

2. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κομμουνισμοῦ στὴ Σερβία καὶ στὴ Βουλγαρία ἄλλαξε φυσικὰ αὐτὴ ἡ κατάσταση.

3. *Religion und Wirtschaft*, σελ. 363.

4. *GAZRS*, II, σ. 372.

Αυτό που ο Max Weber προσπάθησε να αποδείξει ήταν ότι, *παρ' όλη* την «άντιμαμωνική» διδασκαλία του, ο άσκητικός προτεσταντισμός γέννησε τόν οικονομικό όρθολογισμό, γιατί «βράβευσε» τήν άσκητικά όρθολογικά κίνητρα.¹ Ο Max Weber μέσω τής μεθόδου του μās έκανε νά καταλάβουμε πώς κατάρθρωσε στόν άνατολικο-εκκλησιαστικό χάρο νά επιβληθί ή άπληστία, *παρ' όλο* τόν άγώνα πού έκανε ο μεγαλύτερος Πατέρας τής 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας, ό Ιωάννης ό Χρυσόστομος, έναντίον τής άπληστίας και τής φιλαργυρίας, καθώς και πώς σέ μιá όρθόδοξη χώρα σάν τήν 'Ελλάδα μπορούν νά συνυπάρξουν τόσο έντονα ή *φτώχεια* και ή *πολυτέλεια*. Η άπάντηση είναι ή εξής: στόν άνατολικο-εκκλησιαστικό χάρο άπουσίαζε τό σημαντικότερο, τό άσκητικό όρθολογικό κίνητρο. Με τήν έγκατάλειψη τού κόσμου υπέρ μιás παθητικής έξοκοσμικής άσκητικής στόν 'Αθω έξέχασαν οι όρθόδοξοι χριστιανοί τόσο τήν κοινωνική τους ήθική όσο και τήν κοινωνική διδασκαλία τών μεγάλων Πατέρων τής 'Εκκλησίας τους. Οι εκπρόσωποι τού άσκητικού προτεσταντισμού άναγνώρισαν τούς κινδύνους τού πλούτου,² αλλά *παρ' όλα* αυτά καταδίκασαν τή φτώχεια³ και άρχισαν άγώνα όχι κατά τής όρθολογικής οικονομίας, αλλά κατά τής παράλογης χρήσεως τής ιδιοκτησίας.⁴ Αντίθετα, ή έξοκοσμική παθητική άσκητική *άνυψώνει* ή *φτώχεια* *σέ άρετή*⁵ και μ' αυτόν τόν τρόπο δίνει στόν τυχοδιωκτικό καπιταλισμό τό άλλοθι τής έλεημοσύνης⁶ και τού άφηνει ελεύθερο τόν δρόμο γιά μιá παράλογη και άλληλστη χρήση τής ιδιοκτησίας.

Η παράλογη όμως χρήση τής ιδιοκτησίας έμπόδισε τή γένεση συγχρόνων έπιχειρήσεων στόν άνατολικο-εκκλησιαστικό χάρο: γιατί βασικά ή οικονομική έπιχείρηση στηρίζεται στόν ύπολογισμό και στόν όρθολογικό προγραμματισμό. Ο τελευταίος όμως είναι ή βασική ένδειξη όλων τών ειδών τής όρθολογικής οικονομίας. Ο Max Weber άναφερόμενος στήν όρθολογική οικονομία ένοιεί ένα οικονομικό προγραμματισμό,⁷ πού γι' αυτόν θά ήταν κατάλληλος ή πουριτανική όργάνωση τής

έργασίας και ό πουριτανικός καπιταλισμός, σάν φορεΐς ήθους μιás όρθολογικής άσκητικής έπιχειρήσεως.⁸ Γιά έναν τέτοιο προγραμματισμό είναι άκατάλληλοι τόσο ό τυχοδιωκτικός καπιταλισμός όσο και ή συναισθηματική θρησκευτικότητα, γιατί όρθολογική οικονομία σημαίνει άντικειμενική και συστηματική *όργάνωση*.⁹ Δεν είναι λοιπόν σύμπτωση ότι οι μεγαλύτερες δυσκολίες γιά τήν έκβιομηχάνιση τής 'Ελλάδος προέρχονται από τήν έλλειψη ένός γενικού συστηματικού οικονομικού προγράμματος και μιás όρθολογικής όργάνωσης τών έπιχειρήσεων.

Υπάρχουν βέβαια 'Ελληνες έπιστήμονες πού αποδίδουν τήν εϋθνή γιά τήν οικονομική καθυστέρηση τής χώρας, στις ιστορικο-πολιτικές της εξέλιξεις. Ότι δέν μπορεί νά θεωρησκή κανείς *μόνον* αυτός σάν τή μοναδική αίτια γιά τήν άρνητική οικονομική άνάπτυξη μιás χώρας, τό αποδεικνύει και ό Max Weber, διαπιστώνοντας ότι οι προτεσταντές, σάν κυρίαρχη ή σάν ύποτελής τάξη, σάν πλειονότης ή σάν μειονότης, έδειξαν μιá ιδιαίτερη τάση γιά τόν οικονομικό όρθολογισμό, πράγμα πού δέν παρατηρήθηκε και δέν παρατηρείται στούς καθολικούς *ούτε* στή μιá *ούτε* στήν άλλη περίπτωση. Η βάση τής διαφορετικής συμπεριφοράς πρέπει λοιπόν νά άναζητηθί στήν πνευματική τοποθέτηση τών ανθρώπων και όχι στήν ιστορικο-πολιτική εξέλιξη τής μιás ή τής άλλης κοινωνίας.¹⁰

Τόσο ή 'Ελλάδα όσο και οι ύπόλοιπες όρθόδοξες χώρες δέν έχουν τις προϋποθέσεις γιά τή γένεση συγχρόνων καπιταλιστικών οικονομικών έπιχειρήσεων, γιατί *άπουσίαζε* από τούς όρθόδοξους ή όρθολογική άντικειμενοποίηση τών τυχοδιωκτικών τάσεων τών έπιχειρηματιών, καθώς και ένα *σύστημα* όρθολογικής έγκόσμιος οικονομικής ήθικης. Έτσι εξηγείται και τό γιατί δέν υπάρχει στήν 'Ελλάδα σχεδόν καμιά *αξιόλογη κοινωνική πολιτική*. Σχετικά με αυτό τό θέμα ενδιαφέρουσα είναι ή παρατήρηση ότι, π.χ., ή 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία και οι εκπρόσωποι της άντικοινωνικών όσους χαρακτηρίζουν τήν 'Ορθόδοξία σάν άντικοινωνική, τονίζοντας ότι ή 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία έχει πετύχει ήδη πολλά στόν τομέα τής *κοινωνικής προνοίας*. Σεχνόν όμως ότι μιá άνεπτυγμένη κοινωνία δέν δίνει *έλεημοσύνη*, αλλά *άσκει κοινωνική πολιτική*. Η στάση αυτή τής 'Εκκλησίας αποδεικνύει ταυτόχρονα τή συναισθηματική θρησκευτικότητα τών όρθόδοξων λαών, πού λαμβάνουν ύπ' όψη τά κοινωνικά προβλήματα από τή συναισθηματική τους πλευρά (έλεημοσύνη) και όχι από τή συστηματική κι όρθολογική τους πλευρά (κοινωνική πολιτική). Οι μεγάλες έπιτεύξεις τής 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας στόν τομέα κοινωνικής

1. *GAZRS*, I, σ. 165, ύποσημ. 3.

2. Βλέπε π.χ. *GAZRS*, I, σ. 196-197.

3. «Τό νά θέλεις νά είσαι φτωχός είναι τό ίδιο σάν νά θέλεις νά είσαι άρρωστος» (*GAZRS*, I, σ. 177). Βλέπε, επίσης, ένθ' άν., ύποσημ. 2.

4. *GAZRS*, I, σ. 190.

5. *GAZRS*, I, σ. 192. Η πίεση γιά άποταμίευση προέρχεται επίσης κι από τό ότι ή καταπολέμηση τής πολυτέλειας όδηγεί στόν περιορισμό τής καταναλώσεως, ιδιαίτερα μάλιστα τής πολυτελούς καταναλώσεως (έν' αύτω *GAZRS*, I, σ. 190).

6. Βέβαια ό Ιωάννης Χρυσόστομος σάν εκπρόσωπος τής ένέργου άσκητικής συνιστά τήν έλεημοσύνη (βλέπε σ. 36, ύποσημ. 12 και 13). «Κάθε άνθρωπος, πού ύποφέρει, έχει τό δικαίωμα νά βοηθηθί» (*P.G.* 48, 989-990 και 63, 88).

7. Έπ' αύτω βλέπε τό 2ο Κεφάλαιο τού πρώτου τόμου τού έργου: *Wirtschaft und Gesellschaft* (soziologische Grundkategorien der Wirtschaften, *WuG*, I, σ. 31-121).

8. *GAZRS*, I, σ. 181 και 182, ύποσημ. 2.

9. *GAZRS*, I, σ. 544.

10. *GAZRS*, I, σ. 23.

προνοίας καὶ ἡ θετική της στάση ἀπέναντι στὴν ἐλε-
ημοσύνη δείχνουν βέβαια ὅτι ἡ κοινωνικὴ δραστη-
ριότητα συμπεριλαμβάνεται στὸ λυτρωτικὸ της
ἔργο.¹ Πρόκειται, ὁμως, ἐδῶ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ
γιά τοὺς καρποὺς τῆς ἐνεργητικῆς ἐξωκοσμικῆς
ἀσκητικῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ ἀργό-
τερα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν παθητικὴ, ἐνῶ ἀπὸ
τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἰδιαίτερα σήμερα, ἡ κοινωνικὴ
δραστηριότης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στερεῖ-
ται συστηματικῶς καὶ κεντρικῶς ὀργανώσεως.

Ἡ συναισθηματικὴ θρησκευτικότης τῆς Ὁρθό-
δοξης Ἐκκλησίας—ποὺ πάντοτε ἦταν στενὰ δεμέ-
νῃ μὲ τὸ κράτος² καὶ παρέμεινε—δὲν μπόρεσε
νὰ συμβάλῃ στὴν ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἑλλη-
νικοῦ κράτους. Μὲ αὐτὸ τὸ φαινόμενο εἶναι στενὰ
δεμένο τὸ γεγονός ὅτι, στὴ μοναδικὴ ἐλεύθερη ὀρ-
θόδοξη χώρα, στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀντικειμενικὴ ὀρ-
γάνωση εἰδικευμένων δημοσίων ὑπαλλήλων συναν-
τᾷ πολλὰς δυσκολίες. Σ' αὐτὴ τὴ χώρα κυριαρχεῖ
ὁ νεποτισμὸς ἀντὶ μιᾶς ὑπευθύνου κατανομῆς τῶν
θέσεων καὶ ἐξαρτᾷ τοὺς ὑπαλλήλους ἀπὸ πρόσωπα
καὶ τὴν πολιτικὴ. Ἔτσι στερεῖται ὁ ὑπαλληλικὸς
κόσμος μιᾶς ἠθικῆς ποῦ, κατὰ τὸν Max Weber,
μπορεῖ νὰ μεταβάλῃ τὸν δημόσιο ὑπάλληλο σὲ
δυναμικὸ στοιχεῖο τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ.³

VI

Ὁ René Kōnig⁴ παρατηρεῖ πολὺ σωστὰ ὅτι ὁ
καλβινιστὴς δὲν ἀναμένει μὲ ταπεινότητα τὴ λύτρωσή
του, ἀλλὰ τὴν ἐπιδιώκει ὁ ἴδιος μὲ βάση μιὰ διαρκή
«συστηματικὴ αὐτοκριτικὴ».⁵ Ἔτσι προβάλλεται
μιὰ ιδεώδης σύνθεση πράξεως καὶ αἰσθήματος ἐν-
θύνης, ποὺ μετέβαλε τὸν ἀσκητικὸ προτεσταντι-
σμὸ σὲ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δύναμη,⁶ δημι-
ουργώντας μέσα στὸν κόσμο καὶ γιὰ τὸν κόσμο μιὰ
«ἀριστοκρατία ἐκλεκτὸν ἁγίων».⁷ Ἀντίθετα, ἡ
παθητικὴ ἀνατολικο-εκκλησιαστικὴ ἐξωκοσμικὴ

ἀσκητικὴ δὲν μπόρεσε νὰ δογήσῃ σὲ μιὰ ὑπεύθυνη
δραστηριότητα κι οὐτε νὰ προσφέρῃ μιὰ ἐγκόσμι-
ἀριστοκρατία ἐκλεκτὸν ἁγίων. Στὸν ἀνατολικο-εκ-
κλησιαστικὸ χῶρο ἀπουσίαζαν «τὰ ψυχολογικὰ
κίνητρα» ποὺ ρυθμίζουν τὴ διαγωγή τῶν ἀτόμων μὲ
βάση μιὰ ὑπεύθυνη ἠθική.⁸ Ὁ ὀρθόδοξος χριστι-
ανὸς δὲν εἶναι ἀναγκασμένος νὰ πετύχῃ μόνος του τὴ
σωτηρία του, δεδομένου ὅτι τοῦ τὴν ἐγγυᾶται ἡ
Ἐκκλησία, ποὺ τοῦ τὴ «χαρίζει» μὲ τὰ μυστήριά
της.⁹ Συχνὰ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία χρησιμοποιεῖ
τὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτὴ μόνη της μπορεῖ νὰ διεισδύ-
σῃ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς καθημερινῆς ζωῆς μὲ τὴ
δύναμη τῆς μυστηριακῆς τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ ὅτι
γιὰ τοῦτον τὸν λόγον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τῆς κατα-
λογισθῇ μομφὴ γιὰ παραμέληση κοινωνικῶν καὶ
κοινωνικο-ἠθικῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀρχή: «βοήθησε τὸν ἑαυτὸ σου γιὰ νὰ σὲ βοη-
θήσῃ ὁ Θεός»¹⁰ δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους.
Ἀποτελεσμα εἶναι ἕνας κυριακάτικος χριστιανι-
σμός, μονιμοποίηση καὶ σταθεροποίηση τῆς συναι-
σθηματικῆς θρησκευτικότητος, καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ
φαινομένου «τοῦ ξεμαγέματος τοῦ κόσμου».¹¹ ποὺ
εἶναι ἀδύνατο χωρὶς τὴν ὀρθολογικοποίηση τοῦ κα-
θημερινοῦ βίου. Γιὰ τὸν λόγον αὐτὸ στίς περιπτώσεις
ὅπου τὸ άτομο δὲν κατορθώνει νὰ ἐπιβληθῇ στὴν κοι-
νωνία μὲ βάση τὶς προσωπικὲς του ἀρχὲς ζητάει καὶ
βρίσκει τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἀπομόνωση. Τὸ ἀποτέ-
λεσμα εἶναι πολλὰς φορὲς ἡ δημιουργία ἐνὸς καλο-
γερισμοῦ κακῆς ποιότητος, καθὼς καὶ ἡ ποσοτικὴ
αὐξηση τοῦ μοναχισμοῦ ποὺ συνεπάγεται τὴν «καθη-
μερινοποίηση θρησκευτικῶν χαρακτηρισμάτων».¹² Τὸ
φαινόμενο αὐτὸ μὲ ὅλες του τὶς συνέπειες τὸ συναν-
τοῦμε στὸ Βυζάντιον.¹³ Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁμως
ἀνυψώνεται σὲ ἀρετὴ ἡ ἄρνηση τοῦ ἀνθρώπου νὰ
συμμετάσχῃ μέσω τῶν πράξεων του στὴν ἀνθρωπο-
ποίηση τῆς κοινωνίας. Ἐνας Ἑλληνας μοναχὸς
γράφει, π.χ., τὸ 1961, κι ὅχι βέβαια στὴ βυζαντινὴ
ἐποχὴ, ὅτι γιὰ τὸν ὀρθόδοξο μοναχισμὸ τὸ μοναδικὸ
ἰδανικὸ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἡ Βασιλεία του. Ταυτόχρονα
ἐπιτίθεται κατὰ τὸν δυτικὸν κόσμον λόγῳ τῆς «δρα-
στηριότητός» του καὶ λόγῳ τῆς «θεοποιήσεως» τῆς
ἐργασίας. Πιὸ συγκεκριμένα, μιλά μὲ ὑπερηφάνεια
γιὰ τὸν ἀκόμη καὶ οἱ καλὲς τοῦ μοναχοῦ τῆς Ἀνα-

1. Βλέπε καὶ P.G. 60,750: 49, 293 καὶ 58, 510. Ἀντίθε-
τα ὁ Μέγας Βασίλειος (P. G. 31, 300 καὶ 32, 1265) στρέφεται
κατὰ τῆς καταχρήσεως τῆς ιδέας τοῦ redemptio animi μετὰ τὴν
προσφορὰ ἐλεημοσύνης. Γιὰ τὶς σχέσεις τῆς κοινωνικῆς δρα-
στηριότητος τῶν μοναχῶν μετὰ τὴν περί σωτηρίας ιδέα, βλέπε:
Savramis D., *Zur Soziologie des byzantinischen Monch-
tums*, Leiben/Köln 1962, σ. 25. Γιὰ τὸν διαφοροτικὸν χαρακτή-
ρα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἡ κοινωνικὴ δραστηριότητα σὰν μέσο
σωτηρίας, βλέπε WuG, I, σ. 323 κέ..

2. Γιὰ μιὰ πληρέστερη κατανόηση τῆς ἰδιαζούσης ἐξε-
λίξεως τῶν σχέσεων μετὰ τὸ κράτος καὶ Ἐκκλησίας στὸν ἀνα-
τολικο-εκκλησιαστικὸν χῶρον θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ κανεὶς
ῥησιμῶς παρατηρήσεις τοῦ Max Weber γιὰ τὴν «θεοποίη-
ση τοῦ δημιουργήματος» (βλέπε ἐπ' αὐτοῦ GAZRS, I, σ.
154, ὕποση. 3, 173-174, ὕποση. 3 καὶ 187-188).

3. WuG, I, σ. 561.

4. *Die grossen Deutschen*, ἐνθ' ἂν., σ. 417.

5. Ἐπ' αὐτοῦ, πρβλ., GAZRS, I, σ. 110-111 καὶ σ.
162-163.

6. Ἐπ' αὐτοῦ π.χ. GAZRS, I, σ. 189 κέ.

7. GAZRS, I, σ. 104-105.

8. GAZRS, I, σ. 86.

9. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν μυστηρίων, βλέπε
GAZRS, I, σ. 114 κέ. καὶ σ. 144, ὕποση. 1.

10. GAZRS, I, σ. 111.

11. Γιὰ τὸ θρησκευτικο-ιστορικὸ φαινόμενο τοῦ ξεμαγέ-
ματος τοῦ κόσμου, βλέπε τὶς ἐργασίες τοῦ Weber: *Wirtschafts-
ethik der Weltreligionen*. Γιὰ τὸν ἀσκητικὸν προτεσταντι-
σμὸ, βλέπε GAZRS, I, σ. 114 καὶ 156, ἰδιαίτερα σ. 158. Γιὰ
τὶς σχέσεις τοῦ τυχοδιωκτικοῦ καπιταλισμοῦ μὲ τὴν μαγεία
μὴλὰ ὁ Max Weber στὸ GAZRS, II, σ. 372.

12. Βλέπε ἐπ' αὐτοῦ τὶς ἀπόψεις τοῦ Max Weber στὸ
WuG, I, σ. 142, κέ.

13. Savramis, D., *Zur Soziologie des byzantinischen
Monchthums*, Leiben/Köln 1962, καὶ μάλιστα σ. 52 κέ. καὶ
58 κέ.

τολής δεν ενδιαφέρονται να φανούν χρήσιμοι στην κοινωνία, και αναφέρει περιφρονητικά την παραγωγική δραστηριότητα των μοναχών της Δύσεως.¹

Η έξωκοσμική άσκητική δεν ενδιαφέρεται για τόν κόσμο· ο κόσμος από την πλευρά του χάνει την άσκητική από το όπτικο του πεδίο. Αυτό βέβαια δεν μένει χωρίς συνέπειες, που μπορούμε να ανακαλύψουμε και στόν χαρακτήρα τών 'Ελλήνων. Η ένδο-κόσμια άσκητική εργάζεται για να διαμορφώσει τόν άνθρωπο σε προσωπικότητα και να φέρη τάξη στη ζωή του.² Αυτό επέδρασε στόν χαρακτήρα τών χωρών που γνώρισαν αυτή την άσκητική. Η 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία όμως προσπαθεί να επιδράση στους ανθρώπους μόνον μέσω της μυστηριακής ζωής. Έτσι δημιουργείται μία διαφοροποίηση μεταξύ διδασκαλίας και διαγωγής, όπως προβάλλεται, μεταξύ άλλων, και στό νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι. 'Από τη μία, η διδασκαλία της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας άρνείται τόν κόσμο.³ 'Από την άλλη, διακρίνουμε στό δημοτικό τραγούδι τη ζωντανή κατάφαση της ζωής.⁴ Τουτό εκφράζεται καθαρά στό έπόμενο τραγούδι:

*Χαρήτε, υιοί, χαρήτε, υιαίς, κι ή ήμέρα όλοβραδιάζει
και ό Χάρος τίς ήμέραις μας μιιά μιιά τίς λογαριάζει.
Τράβα τό χορό κι' άς πάη,
μαύρη γής θενά μάς φάη...
Τούτ' ή γής που την πατούμε,
όλοι μέσα θενά μούμε...
Τούτ' ή γής που θά με φάη,
βάρτε την με τό ποδάρι.⁵*

'Ακούσια θά θυμηθούμε έδω την πρώτη πρός Κορινθίους επιστολή (15,32), όπου ό άπόστολος Παύλος αναφέρει τά λόγια του Μενάνδρου: «άφήστε μας να φάμε και να πιούμε, γιατί αύριο θά είμαστε νεκροί», για να δείξη ότι ή πίστη τών Κορινθίων στην άνάσταση έχει χαθή. Η διαγωγή αυτή δεν συμβιβάζεται με καμμία άσκητική· ούτε και με την προσπάθεια για συστηματική και υπεύθυνη ζωή. 'Ακόμη, ή διαγωγή αυτή δεν έχει τίποτα κοινό με τη διδασκαλία της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας.

Με τόν τρόπο αυτόν ή θρησκευτικότητα τών ορθόδοξων λαών—πού κατά τά άλλα σε πολλές ορθόδοξες χώρες, ιδιαίτερα στην 'Ελλάδα, είναι άδιάλειπτη και έντονη—διατηρήθηκε σάν καθαρά λαϊ-

κή θρησκεία, που συχνά βυθίζεται σε προλήψεις⁶ και δεν μπορεί να διαμορφώσει το άτομο σε προσωπικότητα. Η έγκατάλειψη του κόσμου που συνεπάγεται ή έξωκοσμική άσκητική και ή παραιτήσή της από τη δραστηριότητα για τη διαμόρφωση του ένίσχυσαν τη μονόπλευρη λαϊκή θρησκευτικότητα, που επιδιώκει με κάθε τρόπο μία εύτυχησμένη ζωή. Αυτό όμως δεν κατορθώνεται με τό να ρυθμίζει κανείς μεθοδικά τη ζωή του,⁷ αλλά με την εκπλήρωση θρησκευτικών υποχρεώσεων και τύπων που υποδεικνύονται από την εκκλησιαστική παράδοση. Ένα ακόμη αποτέλεσμα της συναισθηματικής αυτής θρησκευτικότητας είναι ή *ευαίσθητοποίηση της συνειδήσεως*, που μπορεί να κάνει έναν πλούσιο 'Ελληνα να δώσει, πάνω στόν ένθυσιασμό του, σ' έναν φτωχό ένα μεγάλο ποσό, ενώ από την άλλη πλευρά να μη του είναι συνειδητό ότι ή πληρωμή τών φόρων είναι ήθικα καθήκον.

Στην 'Ελλάδα, οι άρνητικές κοινωνιολογικές συνέπειες της έγκαταλείψεως του κόσμου οφείλονται και στό ότι ή άστική τάξη⁸ σάν κοινωνικό φαινόμενο εμφανίσθηκε έδω πολύ άργά. Η άστικοποίηση της 'Ελλάδος όμως έχει προχωρήσει άρκετά, με αποτέλεσμα:

1. μιιά «νεοελληνική χριστιανική κίνηση», που έχει πολλές όμοιότητες με τόν άσκητικό προτεσταντισμό και που φορείς της είναι οι «λαϊκοί» και όχι ό κλήρος,

2. άναζωπύρωση της συναισθηματικής θρησκευτικότητας και της άρνήσεως του κόσμου,

3. τήν «κοσμικοποίηση».⁹

Τά τρία αυτά φαινόμενα επιτρέπουν τά έξής συμπεράσματα: πρώτο, ότι είναι δυνατό ή ένδοκόσμια άσκητική στά πλαίσια της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας, γιατί δεν αντιτίθεται στην ουσία της 'Ορθόδοξιας· δεύτερο, ότι ή παραδοσιακή έμποδίζει πάντοτε την όρθολογική διαμόρφωση του τρόπου ζωής· τρίτο, ότι ή κοσμικοποίηση του χριστιανισμού δεν έμποδίζεται από τη μονόπλευρη πνευματικοποίηση της καθημερινής ζωής.

Συστηματικότερη μελέτη τών τριών αυτών φαινομένων θά ώδηγούσε σε πολύ ενδιαφέρουσες κοι-

1. Πρβλ. Χατζημιχάλης, Νεκτάριος: «Ο 'Ορθόδοξος μοναχισμός και ό σύγχρονος κόσμος» εις Γρηγόριος Παλαμάς, 44 (1961), σ. 324 και 325.

2. GAZRS, I, σ. 117-118.

3. Βλέπε και GAZRS, I, σ. 568 και 571.

4. 'Επ' αυτού, βλέπε Platis, El., «Die neugriechische Volksdichtung» εις Die Volkskultur der südosteuropäischen Völker, Südosteurop. Jahrbuch 6 (1962), σ. 55.

5. Πολίτης, Ν., 'Εκλογαί από τά τραγούδια του 'Ελληνικού λαού, 'Αθήναι 1932, σ. 233, καθώς επίσης Platis, El., ένθ' άν., σ. 57.

6. 'Επ' αυτού πρβλ. τίς άπόψεις του Max Weber για τόν ρόλο που παίζει ό άντιορθολογικός κόσμος της μαγείας σάν έμπόδιο για την μεθοδική όργάνωση μιας όρθολογικής ένδοκοσμίας ζωής (GAZRS, II, σελ. 370-371).

7. Στόν άνατολικο-εκκλησιαστικό χώρο δεν βρίσκουμε ένα είδος άσχητικού όρθολογισμού πού θά μπορούσε να συγκριθή με τόν άσχητικό προτεσταντισμό.

8. 'Επ' αυτού GAZRS, I, σελ. 192, ύποσημ. 2. 'Εκεί ή διαπίστωση του Bernstein: «Ο άσχητισμός είναι μία άστική άρετή», σε συνδυασμό με τίς άπόψεις του Weber (ένθ' άν., σ. 192-193) για τη δημιουργία κεφαλαίου μέσω άσχητικής ύποχρεωτικής άποταμίευσως.

9. Δεν πρέπει να άντιμετωπίζουμε την «κοσμικοποίηση» σάν ένα άρνητικό φαινόμενο. Πιστεύω ότι ή «κοσμικοποίηση» συντελεί άποτελεσματικά στην άνανέωση και στη δυναμοποίηση του Χριστιανισμού.

ωνολογικο-θρησκευτικές έρευνες. Ἐδῶ θά ἐπιθυμοῦσα νά σημειώσω τά ἐξῆς: Ἡ ἄποψη τοῦ Max Weber, ὅτι μία *ὀρθολογική* μεταφυσική καί μία θρησκευτική ἠθική προϋποθέτουν τή συμμετοχή τῶν μὴ κληρικῶν—δηλαδή τῶν λαϊκῶν¹—διαπιστώνεται καί στήν Ἑλλάδα. Οἱ λαϊκοί ἔχουν ἐδῶ, μέ βάση τὸ δημοκρατικό πνεῦμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὰ ἴδια δικαιώματα καί τίς ἴδιες ὑποχρεώσεις μέ τοὺς κληρικούς. Ἔτσι ἔγιναν οἱ λαϊκοὶ μοναδικοὶ φορεῖς μιᾶς ἀφωπνίσσεως καί ἀναζωπυρίσεως τῆς χριστιανικῆς ζωῆς στὸν κόσμον καί γιὰ τὸν κόσμον. Δυστυχῶς δὲν μπορῶ νά ὑποστηρίξω αὐτὴ τὴν ἄποψη μέ λεπτομέρειες, γιατί τὸ θέμα αὐτὸ ἀπαιτεῖ εἰδικὴ ἔρευνα. Θέλω ὅμως νά τονίσω ὅτι μία κοινωνιολογικο-θρησκευτικὴ ἔρευνα τῆς «νεοελληνικῆς χριστιανικῆς κινήσεως», ποὺ φορεῖς τῆς εἶναι οἱ λαϊκοί, μέ βάση τίς ἔρευνες τοῦ Max Weber, θά μᾶς ἔδειχνε χωρὶς δυσκολίες ὅτι στήν Ἑλλάδα παρουσιάζεται πλὴν μὴ ἐνδοκόσμια ἀσκητικὴ, ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τίς θετικὰς ἰδέες μιᾶς *ἐνεργοῦ* ἀνατολικο-εκκλησιαστικῆς ἐξωκοσμικῆς ἀσκητικῆς. Εὐκόλα ἐπίσης διαπιστώνεται ὅτι πολλὰ εἶναι οἱ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στήν ἐγκόσμια ἀσκητικὴ τῶν χριστιανικῶν κινήσεων τῶν λαϊκῶν στήν Ἑλλάδα καί τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ.

Σχετικὰ μέ τὸ δεύτερο φαινόμενο, τὴν ἀναζωπύρωση τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος καί τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου, μπορεῖ μόνο νά πῇ κανεῖς ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τοὺς ἔχουν χάσει κάθε ἐπαφή μέ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Μὲ συνθήματα ὡς: «μοναδικὴ ἐλπίδα γιὰ τὴ χαμένη ἀνθρωπότητα παραμένει ἡ Ὀρθόδοξία, ποὺ ἡ οὐσία τῆς καί ὁ πραγματικὸς τῆς χαρακτήρας παρουσιάζονται στὸ Ἅγιον Ὅρος, μεγαλύνουν τὸ χάσμα ἀνάμεσα στήν κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ πραγματικότητα, δηλαδή ἀνάμεσα στήν καθημερινὴ ζωὴ καί τοὺς φορεῖς τῶν ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν καί πνευματικῶν δυνάμεων. Μὲ παράλογα ἐπιχειρήματα πολεμοῦν κάθε λαϊκὸ ποὺ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴ σημερινὴ θρησκευτικὴ πραγματικότητα καί ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴν ὀρθολογικὴ σκέψη, χαρακτηρίζοντάς τον «αὐτικὸν» καί ἐχθρὸ τῆς Ὀρθόδοξίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δυσκολεύεται ἡ διαμόρφωση *καθημερινῆς ζωῆς* μέ ἠθικὰς βάσεις, ἀφοῦ ἡ ἀναζωπύρωση τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος καί τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου δὲν μποροῦν νά ἐπηρεάσουν θετικὰ τὴ διαγωγὴ καί τὴ ζωὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ τόσο ἡ ἔλλειψη μεθόδου στὴ ζωὴ ὅσο καί ἡ ἔλλειψη ὀρθολογικῆς ρυθμίσεως τῆς δραστηριότητος δυσκολεύουν—ὅπως δείχνουν οἱ ἔρευνες τοῦ Max Weber—τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου μέ μιὰ υπεύθυνη καί ἔμπρακτε συμμετοχὴ τῶν χριστιανῶν στὸ λυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ.

Σχετικὰ μέ τὸ τρίτο φαινόμενο, τὴν «κοσμικοποίηση», θά ἐπιθυμοῦσα νά ἀναφερθῶ μόνο σ' ἓνα γεγο-

νός. Τόσο ἡ ἐνδοκόσμια ὅσο καί ἡ ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ ὠδήγησαν καί πρέπει νά ὠδηγοῦν στήν «κοσμικοποίηση». Ἐνῶ ἡ ἐνδοκόσμια ἀσκητικὴ ἀνέλαβε νά διαμορφώσῃ καί νά ἐπηρεάσῃ τὸν κόσμον—γράφει ὁ Max Weber—τὰ ἐπιφανειακά ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἐπηρέασαν ὅλο καί περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε στήν Ἱστορία.² Τὸ ἴδιο ὅμως ἰσχύει καί γιὰ τὴν ἐξωκοσμικὴ ἀσκητικὴ—ὅτι δηλαδή, λόγω τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κόσμου, τὰ ἐπιφανειακά ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἐπηρέασαν ὅλο καί περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ποτὲ ἄλλοτε στήν Ἱστορία. Μὲ μιὰ διαφορά: ἐνῶ στὴ Δύση ὁ «κοσμικοποιημένος» κόσμος παρέλαβε ἀξίες καί ἀρετὲς ποὺ εἶναι καρποὶ τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ καί ποὺ μποροῦν στὸ μέλλον νά ἐπιδράσουν θετικὰ, ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη, στήν Ἑλλάδα ὑπάρχει κίνδυνος νά καταστραποῦν τὰ πάντα. Ἐπειδὴ στὸν ἀνατολικο-εκκλησιαστικὸ χῶρον δὲν ὑπάρχει παράδοση μιᾶς μεθόδου γιὰ ὀρθολογικὸ τρόπο ζωῆς μέ βάση συγκεκριμένους θρησκευτικὰς ἀρχὰς καί πεποιθήσεις, μπορεῖ ἡ ἀπομυθοποίηση τοῦ ἀνατολικο-εκκλησιαστικοῦ κόσμου, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν «κοσμικοποίηση» καί τὴ συνάντησιν μέ τὴ Δύση, νά ὠδηγήσῃ στὸ νά θεωρηθοῦν ἄχρηστες ὅλες οἱ ἠθικὲς καί μεταφυσικὲς ἀξίες. Ἡ νέα ἀξιολόγησις τῆς ζωῆς, μέ βάση τὸ χρῆμα, τὴν κατανάλωσιν καί τὸ γόητρο, ἡ ἔλλειψη μεθόδου ζωῆς καί συστηματικότητος καί ἡ ἄνιστη κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν εἶναι δυνάμεις ποὺ μποροῦν νά ὠδηγήσουν στὸ νά θεωρηθῇ ἡ θρησκεία περιττὴ, ἂν μάλιστα ἡ σκληρὴ πραγματικότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου συμβάλῃ στήν ἐξαφάνισιν καί τῆς συναισθηματικῆς θρησκευτικότητος. Ἡ ἀκοινωνικὴ καί ἀντικοινωνικὴ στάσις τῆς θρησκείας—δηλαδή στήν περίπτωσιν μας ἡ κοσμικὴ ἀποξένωσις τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας—μπορεῖ νά ὠδηγήσῃ σὲ μιὰ ἀντιθρησκευτικὴ στάσις τῆς κοινωνίας, ὅπως συμβαίνει ἤδη σὲ ὅλες τίς ὀρθόδοξες χώρες—μέ ἐξαιρέσιν τὴν Ἑλλάδα—ἰδιαίτερα ὅμως στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση. Στὴ Δύση ἡ θρησκεία ἐνεργεῖ καί ἐπηρεάζει μέ νέους κανόνες τὸν κόσμον, γιατί ἡ «κοσμικοποίηση» σημαίνει ἐκεῖ ἐξανθρωπισμὸ τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ὑποχρεώνει τὸν ἄνθρωπον νά ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ κάθε εἶδος κτηδεμονίας, μέ ἀποτέλεσμα μιὰ ζωὴ ποὺ ρυθμίζεται μέ βάση τὴν ἠθικὴ τῆς συνειδήσεως καί τὴν υπεύθυνη ἠθικὴ. Στὴν Ἀνατολὴ ὅμως ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἐνὸς «κοσμικοποιημένου» ὀρθόδοξου κόσμου, ὅπου δὲν θά ὑπάρχουν οὔτε ἄγιοι, οὔτε ἀκόμη ἄνθρωποι, γιατί ἡ *παράλογη* ἰδέα τῆς «θεοποίησης» τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν κόσμον *ἐπιδρᾷ* ἀφηρημένα, παράλογα καί ἀντικοινωνικά. Ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ γίνεται ἀπάνθρωπος καί ἐξελλίσσεται σὲ ἐχθρὸ τῶν συνανθρώπων του. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα στήν πε-

1. WuG, I, σ. 260-261.

2. GzRS, I, σ. 203-204.

ρίπτωση αυτή είναι οι *ορθόδοξες* χώρες που ζουν κάτω από την κυριαρχία του κομμουνισμού.

Έδω όμως μπαίνουν σε καινούργιο επιστημονικό χώρο, δεδομένου ότι δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη τα θρησκευτικο-κοινωνιολογικά αίτια της επιτυχίας του κομμουνισμού στον ανατολικο-εκκλησιαστικό χώρο.¹ Μου είναι αδύνατο να ασχοληθώ έδω, έστω και σύντομα, μ' αυτό το θέμα. Θα επιθυμούσα όμως να αναφέρω ότι η συμβολή του Max Weber στην πληρέστερη κατανόηση της ανατολικο-εκκλησιαστικής θρησκευτικότητας, καθώς και η μέθοδός του, μπορούν να βοηθήσουν να πραγματοποιηθεί μια ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη θρησκευτικο-κοινωνιολογική έρευνα σχετικά με τη διάδοση και την επιτυχία του κομμουνισμού σε χώρες που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε σαν *ορθόδοξες*.²

1. Μια έρευνα του είδους αυτού κερδίζει πε σημασία, εάν κανείς αντιμετώπιση την επανάσταση των μπολσεβίκων και τον κομμουνισμό σαν μια μορφή θρησκείας. Μια τέτοια έρμηνεία της Ρωσικής επανάστασης επιδιώκει ο Monnerot, J., *Sociologie du Communisme*, Paris, 1949, Γερμανικά: *Soziologie des Kommunismus*, Köln/Berlin 1952.

2. Είναι λυπηρό ότι ο Max Weber δεν ασχολήθηκε συστηματικά με τη Ρωσία. Νομίζω ότι έγραψε μόνον δύο δοκίμια γι' αυτή την χώρα: 1. «Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Russland» (Παράρτημα του 22ου Τόμου του *Archiv für Sozialwissenschaften*, 1906) και 2. «Russlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus» (Παράρτημα του 23ου Τόμου, του *Archiv für Sozialwissenschaften*, 1906). Βλέπε επίσης: Weber, Marianne, *Max Weber, ein Lebensbild*, Heidelberg 1950, σ. 756-757.

Σάν αφετηρία θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη οι σχετικές με την κοινωνική επίδραση της εξωκόσμιας άσκητικής θέσεις του Max Weber, καθώς και οι έρευνές του γιά την επίδραση της θρησκείας στην κοινωνία γενικά. Κατόπιν θα πρέπει να εξετασθούν οι θρησκευτικές προϋποθέσεις των δύο ιδεολογιών που σήμερα συγκρούονται: του κομμουνισμού και του καπιταλισμού. Οι μεταξύ 'Ανατολής και Δύσεως αντιθέσεις θ' αποκτήσουν με τον τρόπο αυτό επικαιρότητα. Μερικές σκέψεις του Max Weber, π.χ., γιά την «ήθική της αδελοφσύνης» σε σχέση με την ορθολογική οικονομία, την αντικειμενικότητα και τις ένδοκόσμιες δυνάμεις,³ θα μās βοηθούσαν να βρούμε μια εξήγηση στο έρώτημα: γιατί στο χώρο μιάς 'Εκκλησίας που κηρύσσει τον «κομμουνισμό της αγάπης» μπόρεσε να επιτύχη και να επικρατήσει ένας κομμουνισμός *χωρίς* αγάπη. 'Η απάντηση βρίσκεται, ίσως, στο ότι τα περισσότερα κοινωνικο-πολιτικά κινήματα στον σοβιετικό χώρο δεν αποτελούν προσπάθεια των ορθόδοξων χριστιανών αλλά των αντιπάλων της 'Εκκλησίας. Στις δυτικές χώρες συμβαίνει το αντίθετο: σ' αυτές, φορείς των αγώνων γιά την κοινωνική αλλαγή ήσαν πάντοτε πιστοί και εύσυνειδητοί χριστιανοί.⁴

3. *GAzRS*, I, σελ. 544, 548 και 554.

4. Πρβλ. και Benz, E., *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σ. 176.